

Ann-Sofie Arvidsson

Makten och döden

Stat och kyrka möter svenska efterlevande under ett långt 1700-tal.

Makadam förlag. Stockholm och Göteborg 2007, Diss., 360 s.,

ISBN 978-91-7061-038-7

Visserligen har döden ständigt varit närvarande i historieskrivningen, till exempel i statistik över krigens offer, uppgifter om brottslingar som dömts till halshuggning, beräkningar av medellivslängder eller människors inställning till döden som en fråga om mentalitet och tro. Ändå är det ovanligt att en avhandlingsförfattare gör det till sin uppgift att diskutera i vilka former som stat och kyrka har reglerat hur döendet skulle ske och hur den döda skulle tas om hand.

Det är därför en angelägen bok som Ann-Sofie Arvidsson har skrivit om ramverket kring döden i äldre tid. Hon har gjort arbetet noggrant och systematiskt och haft god känsla för de olika källtypernas problem. Genom hela boken för hon dessutom en dialog med andra forskare, från olika discipliner. Hon sätter alltså in sina egna resultat i ett tvärvetenskapligt sammanhang.

Författaren har valt tidsramen 1686–1823. Det första årtalet behöver knappast kommenteras, kyrkolagen utgör en självklar utgångspunkt. Året 1823 är mindre självklart men får sin motivering genom att Kungl. Maj:t det året upphävde förbudet mot slöseri vid begravingar. Staten markerade därmed att arrangemangen vid jordfästningarna alltmer fick vara anförvanternas sak. Den valda perioden utmärks å ena sidan av att döendet och omhändertagandet av de döda i stort sett skedde i hemmen, å andra sidan av att stat och kyrka utfärdade en rad regler, rekommendationer och förbud rörande hur ritualerna och riterna fick se ut. Sverige förde åtskilliga krig under perioden och medellivslängden var med moderna mått mätt mycket låg. Döden var med andra ord påtagligt närvarande för människorna. Konsten att dö upptog präster och lekmän; det gällde att lämna

jordelivet på rätt sätt, försonad med sina medmänniskor, Gud och Döden. En subtil och mångsidig diskussion av detta utifrån likpredikningar och personteckningar under 1600-talet finns i Barbro Bergner, »Dygden som levnadskonst» i Eva Österberg (red), *Jämmerdal och fröjdesal: Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Atlantis, Stockholm 1997, s. 71–124.

Ann-Sofie Arvidsson undersöker de *normer* som stat och kyrka skapade kring döendet och hon är medveten om att verkligheten kan ha avvikit från normen. Hennes material inkluderar kyrkoordning, kungliga förordningar, kyrkohandböcker, psalmböcker och överflödsförordningar men även likpredikningar, sorgekorrespondens och begravningsinvitationer. Analysen styrs i viss mån av den debatt som förts i svensk forskning om statens och kyrkans roll i relation till folket. Handlade den om disciplinering och hård fostran eller hade den också andra och mer ömsinta ingredienser? För att pröva dessa övergripande perspektiv vill författaren i regler och ritualer skilja på bestämmelser som tyder på *fostran* å ena sidan och *omsorg* å den andra. Fostran definierar hon i sitt sammanhang *som krav* visavi den döda eller anförvanterna, medan omsorgen definieras som *stöd*. Stödet kan, menar hon, i sin tur vara materiellt eller immateriellt (emotionellt eller kognitivt). Myndigheternas immateriella stöd var ofta kognitivt i den meningen att det handlade om kunskap, om dödsorsak, om vad som hände efter döden, hur den dödes ägodelar skulle fördelas och så vidare.

Författaren menar att det rituella ramverket innebar både stöd och krav. Den döda måste vara kristen och icke självmördare, för att få åtnjuta den normala begravning som den lutherska statskyrkan erbjöd. Man borde också ha blivit vän med sina motståndare och försonats med omvärlden för att dö på rätt sätt. Prästens uppgift var att jorda, predika och trösta. Han kunde också rekommendera de lämpligaste psalmer. Arvidsson har undersökt kyrkohandböckerna 1614, 1693 och 1811 liksom psalmböckerna 1695 och 1819. Hon finner ganska stor kontinuitet i ritualföreskrifterna och psalmerna, även om de anhörigas sorg får något större utrymme i 1819 års psalmbok medan 1695 års psalmbok däremot i högre grad spridit ortodox lära och domedagsförkunnelse. Kontinuiteten är intressant. Kanske innebar den redan i sig en tröst och ett stöd för de efterlevande.

En givande delundersökning rör de överflödsförordningar som staten utfärdade för att sätta gränser för stäten i samband med begravningar under

1600- och 1700-talen – restriktioner vad gällde till exempel klockringningar, kistans utseende och material, svepning, procession och förplägnad. Överflödsförordningarna hade sannolikt flera syften, som framgår av det forskningsläge som Arvidsson diskuterar. Dels önskade staten att stånds-skrankorna skulle iakttas så att inte vem som helst försökte överträffa de höga i samhället med guld och silver på kistorna eller vräkiga begravningskalas. Dels hade staten skäl att i största allmänhet försöka begränsa slöseriet. Man ville också undvika den oroväckande blandningen av folk som uppstod då fattiga gossar tjänade pengar på att sjunga på begravingarna.

Dödsfallen tillkännagavs enligt kyrkolagen 1686 från predikstolarna. Först under 1800-talet blev det vanligare med avisering i tidningarna. Men Arvidsson har också kunnat studera en rad notifikationer om dödsfall och begravningsinbjudningar som bevarats på Kungliga Biblioteket. Intressant är att de anhöriga ofta undanbad sig beklaganden och sorgebesök i notifikationerna från 1700-talet, något som Arvidsson sätter i samband med 1731 års överflödsförordning där det framgår att kondoleanserna kunde bli ett problem. Hon går även igenom vilka olika typer av materiellt stöd som de efterlevande kunde få.

Allt som allt är detta en kunskapsrik undersökning med ett mycket intressant tema. Det ligger många fina poänger i analyserna av de olika materialgrupperna. Sammantagna ger de en imponerande bredd i bilden av hur döendet och hanteringen av den döda kroppen skulle gå till enligt normen.

Något mindre lyckat är enligt min mening författarens försök att sätta in sina olika resultat i en generell diskussion om hur stat och kyrka fungerade under tidigmodern tid. Hon anser att det mesta av den tidigare forskningen har betonat att staten och statskyrkan i huvudsak uppfostrade och disciplinerade människorna. Själv vill hon därför sätta omsorg mot disciplinering och fostran. Gång på gång under läsningen har jag emellertid undrat varför fostran måste ses som en motsats till omsorg. Jag har kort sagt funnit begreppsparen något trubbiga som utgångspunkter – och kanske inte alldeles rättvisande för den tidigare forskningens alla nyanser. Desto gladare blev jag då författaren själv på avhandlingens sista sida gör just den reflexionen att fostran kan hänga samman med omsorg, att omsorg inte utesluter fostran. I

själva verket har andra forskare också varit inne på denna ambivalens i hela ideologi- och normbygget under den tidigmoderna perioden; det handlade inte enbart om hierarki och kontroll utan också om ömsesidighet. Även patriarkalismen hade ett dubbelt ansikte. Denna dubbelhet och markering av både hierarki och ömsesidighet i relationen mellan makten och folket finns redan i Hilding Pleijels inflytelserika teser, se t. ex. diskussionen hos Eva Österberg, »Folklig mentalitet och statlig makt: Perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige», *Scandia* 1992:1, s. 81–98. Men man måste vara på det klara med att maktens spår givetvis exponerades på varierande sätt på olika arenor. Det är troligt att disciplinering och kontroll lättare ses i rättsprocessen, medan omsorgen rimligen kommer fram mer när stat eller kyrka riktar sig till de dödas anförvanter. Ändå visar det sig till och med i rättsprocesserna i äldre tid att domstolarnas företrädare i vissa situationer förmådde visa omtanke, som då de trots lagens bestämmelser om två skyldiga i samband med incest kunde urskilja en oskyldigt drabbad ung flicka och värna henne mot omvärldens misstankar, beskrivet i Eva Bergenlöv – Marie Lindstedt Cronberg – Eva Österberg, *Offer för brott: Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformation till nutid*. Nordic Academic Press, Lund 2002, s. 111–126, 130, 291–305.

I det perspektivet har det för mig inte varit konstruktionen av den övergripande ramen för analysen – med dess något fyrkantiga polarisering mellan fostran/krav och omsorg/stöd – som varit den stora behållningen av boken. Istället ligger värdet framför allt i mängden av fascinerande delresultat och viktiga iakttagelser under analysens gång.

Som ett väl genomfört bidrag till dödens kulturhistoria kommer boken alldeles säkert att stimulera såväl historiker som idéhistoriker, etnologer, kyrkohistoriker och andra religionsforskare. Det är en innehållsrik och välskriven avhandling.

Eva Österberg

Ulla Bardh

Församlingen som sakrament

Tro, dop, medlemskap och ekumenik bland frikyrkokristna vid 1900-talets slut.

Uppsala universitet, Uppsala 2008 (Distribution: Libris, Örebro), Diss., 360 s., ISBN 978-91-506-1828-0

Termen »frikyrkokristna» är – liksom termen »folkkyrkokristna» – knappast helt etablerad i svenskt språkbruk. Termen ger emellertid en mycket adekvat beskrivning av flertalet av de personer som Ulla Bardh intervjuat för sin avhandling för doktorsexamen i kyrkovetenskap. Det material hon framförallt arbetat med består av 30 ganska ostrukturerade intervjuer med medlemmar i ett antal frikyrkoförsamlingar. Intervjusamtalen förefaller att ha löpt mycket naturligt när Ulla Bardh under 1990-talets första halva gick ut med sin intervjuguide för att fråga aktiva församlingsmedlemmar framför allt om deras tro, förhållande till olika former av dop, nattvardssyn, uppfattning om församlingsmedlemskapets betydelse och inställning till (lokal)ekumenik. Hälften av intervjuerna var med frikyrkokristna som var knutna till ekumeniska församlingar, församlingar som i flertalet fall var knutna till två, men i några fall till tre, av samfunden Metodistkyrkan, Svenska Baptistsamfundet, Svenska Missionsförbundet, Svenska Alliansmissionen eller Örebromissionen. Hälften av intervjuerna var med frikyrkokristna vars församling endast var knuten till ett av de nämnda samfunden.

Med sina frågor sökte Ulla Bardh klarlägga de intervjuades hela religiösa livslopp och man skymtar dessutom även deras föräldrars tro och praxis liksom hur deras barn ställer sig till religionen i allmänhet och frikyrkligheten i synnerhet. Materialet har den omfattning som är vanlig i beteendevetenskapliga undersökningar där man menar sig ha genomfört »djupintervjuer» med ett antal icke-slumpmässigt valda personer med (förmodad) insikt i de frågeställningar som forskaren vill belysa. Materialets storlek finns alltså inget att invända emot och inte heller mot det sätt på vilket det genomförts. Ulla Bardh framhåller att samtalen flöt mycket ledigt och ofta gick långt utanför de frågeställningar som hon primärt ville ha belysta. Intervjuerna renskrevs och de intervjuade fick tillfälle att ta del av de utskrivna texterna. Med andra ord: Det finns heller ingenting att anmärka på hur undersökningen genomförts.

Utöver att Ulla Bardhs intervjumaterial håller god klass finns ytterligare ett stort plus att notera på metodsidan: Hon nöjer sig inte med de utsagor som de intervjuade ger om processerna då de ekumeniska församlingarna bildades utan griper också tillbaka både på de många dokument som samfunden producerat om sin vilja till ett mer eller mindre omfattande samarbete och på uppgifter i de aktuella lokalförsamlingarnas egna arkiv. Man möter alltså vad som i beteendevetenskapliga sammanhang med positiva förtecken brukar beskrivas som en »metodtriangulering»: En och samma frågeställning belyses med hjälp av två eller flera helt olikartade materialtyper.

Vad Ulla Bardh betraktar som den teoretiska utgångspunkten – i kortform återgiven i avhandlingens huvudtitel – för sin tolkning av de centrala delarna av intervjuerna bygger på en text av Sven Erik Brodd från 1990. Hon formulerar den själv så: »enligt svensk frikyrklighets församlings- och samfundssyn är Kristus genom Ordet och Anden närvarande i och verksam genom och med varje lokal församling. Denna har därigenom del i Kristi fullhet och delar den universella kyrkans kännetecken: den är sakramental och apostolisk. Framförallt är den en *communio*, som utgör grogrund och växtplats för kristenblivande och kristenvarande genom katekumenat, bekännelse, dop och medlemskap» (s. 22f). Den citerade texten står under rubriken »Teoribildning och arbetsredskap» och måste nog snarare beskrivas som ett redskap att tolka intervjuutsagorna än som en teoribildning som kan prövas empiriskt. Man kan snarast se den citerade texten som ett slags tes som författaren vill driva och finna belägg för.

Ett centralt ord i avhandlingen är »gemenskap». De intervjuades upplevelser av gemenskap i de samfund de vuxit upp i återges ingående och vill man plocka ut ett ord ur teorideklarationen som centralt för beskrivningarna så blir det nog »kristenblivande». Praxis när det gäller dop, barnvälsig-nelse och omdop redovisas ingående och diskuteras också principiellt såväl från teologiska och kyrkohistoriska som psykologiska utgångspunkter. Särskilt analyseras frågan om (ordningen mellan) dop och medlemskap och i vad mån ett medvetet dop kan vara en förutsättning för full gemenskap inom en församling, för att kunna vara delaktig av det sakrament som församlingen som sådan innebär. Så långt är det inte svårt att spåra författarens baptistiska bakgrund.

Ulla Bardh är emellertid inte bara baptist utan också ekumeniskt inriktad och det centrala kapitlet är det där hon behandlar »Gemenskapen i tre ekumeniska församlingar». En församling är bildad av en baptist- och en missionsförsamling, en av en metodist- och en baptistförsamling och en av en baptist-, en metodist- och en missionsförsamling. Man får följa hur församlingarna kom till stånd; kanske har författaren en tendens att »skriva upp» de ideologiska faktorerna och »skriva ner» de ekonomiska faktorerna bakom de lokala besluten att gå samman. Man får klart för sig det motstånd som under 1970-talet fanns på ledande håll i Metodistkyrkan mot en så konkret form av ekumenik men också av hur ståndaktigt församlingar som beslutat sig för samgående agerat. Församlingsmedlemmarnas strävan att göra det bästa möjliga av situationen kommer klart fram men också att det ofta mentalt finns »sega strukturer» som gör att vad som utifrån rationella överväganden förefaller klokt och förståndigt på det personliga planet kan kännas påfrestande. Här kommer intervjumaterialet verkligen till sin rätt och avhandlingen är synnerligen intressant och ger många nya insikter i de »frikyrkokristnas» tänkande och upplevelse av problemen med ständigt krympande medlemsskaror.

Det förhållandet att man får mycken ny information kan emellertid inte dölja att avhandlingen har svagheter. Till de förklarliga svagheterna hör svårigheterna med »då» och »nu». Intervjumaterialet samlades in 1993–1994 och sedan dess har det hänt mycket på samfundsfronten i Sverige. Ulla Bardh är alls inte omedveten om detta, tvärtom är hon väl orienterad om vad som skett inom och mellan kyrkor och samfund de senaste 15 åren. Kanske är det här svårigheterna ligger. Skeendena kunde »frysas» vid situationen under det tidiga 1990-talet, men – helt förklarligt – vill författaren inte lämna skeendena på det ekumeniska planet därefter helt utanför framställningen. Framställningen är emellertid inte alltid glasklar om vad som – med 1993/4 som »materialår» och 2008 som »skrivår» – är imperfekt, presens och futurum.

En annan svaghet kan sannolikt knytas till författarens ovana vid att handskas med intervjuer och med att intervjuerna hade en ganska lös struktur. De som intervjuades gick under samtalen långt utanför ramarna för vad intervjuerna var tänkta att ta upp, med andra ord innebar intervju-situationerna avspända och naturliga samtal. Ulla Bardh har med materia-

let i handen sökt få ut så mycket som möjligt av intervjuerna och det har medfört att för huvudfrågeställningen om »Församlingen som sakrament» ganska perifera uppgifter behandlas. Några har talat om sin relation till Svenska kyrkan och detta medför att man får några – långt ifrån ointressanta – sidor om »Medlemskap i frikyrkosamfund samt SvK», några har haft synpunkter på musiken i gudstjänsten och därmed får man ett litet avsnitt om »Gudstjänst som musik». Avsnitten bygger på mycket smalare material än de avsnitt som tar upp frågeställningar som explicit skulle behandlas i intervjuerna. Hur man skall dra gränserna för att ge rättvisa åt sitt material är ofta ett problem när man arbetar med intervjuer som de här aktuella och de exempel som nämnts ovan kan kanske passera. Helt klart är emellertid att man inte bör skriva om »Frälsningsarméns förhållande till sakrament och disciplin» på grundval av vad en intervjuperson sagt, särskilt som det är helt klart att dennes relation till Armén är långt ifrån oproblematiske.

Liksom många andra avhandlingar ligger det i *Församlingen som sakrament* en erratalista. Listan är inte längre än vad man är van vid men det är beklagligt att den inte är mera fullständig. Den anger ett fall av »Dubblerad text», men det finns åtminstone ytterligare två textavsnitt som dubblerats; ett av fallen finns rent av på samma uppslag (s. 220–221). En läsare kan också undra över meningen »Tas bort enligt Brodd»: Skall egentligen de följande kursiverade raderna vara med eller fanns det ett (annat) textavsnitt som fått utgå? Korrekturläsningen lämnar med andra ord mycket övrigt att önska. Som något positivt på den formella sidan bör de många fotografiska illustrationerna nämnas; vid några av dem står Ulla Bardh själv som fotograf.

Anmärkningarna får emellertid inte skymma avhandlingens förtjänster. Som den främsta bland dessa vill jag framhålla att den går in i de ekumeniska frågeställningarna på gräsrotsnivå och gör det genom att relatera de dagliga eller åtminstone söndagliga problemen till vad som sker, eller kanske oftare deklarerar, på samfundsnivå. Ulla Bardh har klarlagt att det inte bara finns metodister, baptister, och missionsförbundare utan att det också finns människor som i första hand är att beteckna som frikyrkokristna.

Göran Gustafsson

Peter Bexell och Gunnar Weman (red.)

Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst

En samtalsbok om ett förändringsskede.

Artos & Norma bokförlag, Skellefteå, 432 s., ISBN 978-91-7580-404-0

Svenska kyrkan äger i sina församlingskyrkor ett helt ovärderligt kulturarv. Alla kyrkor som är byggda före år 1940 är skyddade enligt statlig *Lag om kulturminnen* 1988, som då ersatte tidigare skyddslagstiftning för byggnader, äldre kulturföremål och fornminnen. Byggnaderna får inte på något sätt förändras utan tillstånd av länsstyrelsen. Kulturminneslagen ålägger därtill församlingarna att de så skyddade byggnaderna »skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas». Staten bidrar från och med år 2000 med inte obetydliga summor genom statlig antikvarisk ersättning och kyrkobyggnadsbidrag från stiftet. Riksantikvarieämbetet hade tidigare tillsynen, och här hade man under decennier byggt upp forskning, kunskap och dokumentation om de kulturhistoriska byggnaderna. Denna kunskap håller nu på att förloras genom omorganisation och nedskärningar. För att länsstyrelserna med kvalitet skall kunna sköta kyrkobyggnadsfrågor krävs ett kunskapsuppbyggande på regional nivå. Åtskilliga stift har byggt upp en egen kompetens genom att inrätta stiftsantikvarietjänster.

Svenska kyrkan vill naturligtvis bevara detta kulturarv, även om det många gånger har ett mycket högt pris. Samtidigt är det ett levande kulturarv. En kyrka byggs för att vara ett gudstjänstrum med främsta uppgift att där skall firas gudstjänst och förrättningar. Ett medeltida kyrkorum kan ha århundradens kulturavlagringar men en fortgående förändring av gudstjänsten, uppfattningen om prästens och församlingens roll, musiken och mycket annat ställer krav på fortlöpande förändringar av gudstjänstrummet. Ibland har det blivit ganska hårda konflikter då församlingen önskat göra förändringar och de antikvariska myndigheterna har att tolka kulturminneslagens föreskrifter. Svenska kyrkan utgav 2007 policydokumentet *Levande arv. Teologisk eftertanke och praktiska råd vid förändring och bevarande av kyrkobyggnader*. Redaktör var Boel Hössjer Sundman.

Samtidigt har ett nytt växande problem uppstått. Vad gör man med kyrkobyggnader som ur kyrklig synpunkt är totalt övertaliga? Enligt kulturmin-

neslagen får de inte rivas. De skall underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskar. Denna fråga tillspetsades genom Regeringsrättens dom 2006 om tillstånd att riva Maglarps kyrka i Lunds stift. Kyrkan var byggd vid sekelskiftet 1900 men församlingen behöll den medeltida kyrkan. Från 1976 övergav församlingen den nya kyrkan och återgick till den medeltida. Genom församlingssammanslagningar kom Maglarps församling att ingå i Hammarlövs församling som hade cirka 2000 medlemmar. I församlingen fanns sex medeltida kyrkobyggnader och två från sekelskiftet 1900. Alla är skyddade genom kulturminneslagen och skall underhållas. Att Maglarps kyrka fick rivas berodde på särskilda omständigheter och det är nog svårt att hävda att regeringsrättens dom blir prejudicerande.

Det finns sedan ett tjugotal år en växande forskning kring kyrkobyggnader som kulturarv men också som ett levande och föränderligt gudstjänstrum. Andra Vatikankonciliet 1962–65 med dess liturgireformer kom att få en avgörande betydelse för synen på gudstjänsten för världens kyrkor. I Sverige kom Axel Rappes bok *Domus ecclesiae. Studier i nutida kyrkoarkitektur*, 1962, att spela en för framtiden avgörande roll. Svenska teologer, arkitekter och konstnärer har därefter fortsatt att kvalificera diskussionerna. Teologi och kyrkoarkitektur hör oupplösligt samman i en kyrkobyggnad med dess gudstjänstrum.

Ett nytt inlägg i denna diskussion är den här recenserade boken. Växjö stift har sedan 2006 bedrivit projektet kyrkorum och gudstjänstrum. Ett tvådagarssymposium anordnades i oktober 2007 för att utveckla kunskap i kyrkobyggnadsfrågor och sammanföra arkitekter, antikvarier, teologer och företrädare för förtroendevalda inom Svenska kyrkan. Boken är en redovisning av merparten av de inlägg och »papers» som presenterades vid symposiet. De båda redaktörerna, stiftsadjunkten Peter Bexell och förre ärkebiskopen Gunnar Weman, har gjort ett utomordentligt arbete som inom ett år efter symposiet presenterar denna rika, värdefulla och viktiga »samtalsbok». Bägge är också genom egna forskningar och insatser väl kvalificerade för redaktörskapet. De medverkar också med egna artiklar.

Inte mindre än 38 personer medverkar genom egna texter eller genom refererade samtal. Bidragen är samlade i sju tematiska avdelningar: Den gudstjänstfirande församlingens rum, När församlingen förändras – men samma rum, De många rummen – ett europeiskt perspektiv, Rummet och

offentligheten, När rummet förändras – vad händer?, Kyrkans rum som kulturbärare, Det sakrala rummet.

I en recension är det omöjligt att gå in på de enskilda bidragen. Det får stanna med några reflexioner. Flera av nu ledande kyrkoarkitekter medverkar liksom präster och teologer som reflekterat över kyrkorum och arkitektur. Detsamma gäller teologer med egen församlingserfarenhet och erfarenhet av kyrkorestaureringar. Också de antikvariska och kyrkoantikvariska experterna finns väl representerade. Därtill kommer konst- och kulturvetare.

Vad som gör denna bok särdeles värdefull är att den också inrymmer de europeiska perspektiven med breda utblickar mot Tyskland, Frankrike och England utifrån teman som bild, instrument, musik, ljus och ett avslutande tema om tro – rit – rum. Det är skrivet av Peter Bexell. Personligen menar jag att ju mer man studerar gudstjänst och rum, desto centralare och viktigare blir ritbegreppet. Det har tidigare ofta försummats.

Boken är illustrerad och försedd med författarpresentationer samt en mycket utförlig sammanhållen litteraturlista. Det huvudsakliga intryck man får är, att det börjar växa fram en samsyn mellan arkitekter, teologer, antikvarier och kyrkopolitiker om förhållningssättet till det ibland niohundraåriga kyrkorummet som kulturbärare och hur detta kan förenas med kraven på gudstjänstförnyelse på 2000-talet. Om så är fallet kan projektet »Kyrkorum och gudstjänst» i Växjö stift gratuleras. Under alla omständigheter har redaktörerna gjort en betydelsefull insats. Boken rekommenderas till läsning av alla som kommer i kontakt med den spännande problematik som behandlas i den. Den är den mest innehållsrika som hittills finns.

Ingmar Brohed

Elisabeth Gerle (red.)

Luther som utmaning

Om frihet och ansvar.

Verbum, Stockholm 2008, 200 s., ISBN 978-91-526-3202-4

Per Svensson

Dr Luther & Mr Hyde

Om tro och makt då och nu.

Cordia/Verbum, Stockholm 2008, 263 s., ISBN 978-91-526-3167-6

Två nya böcker samma år om Luther och hans ev. aktualitet i nuet är smått sensationellt! Men än mer sensationellt är att Vetenskapsrådet beslutat anslå 3,6 miljoner kronor till ett projekt som undersöker hur Luthers teologi och etik ska bedömas i ett efterkristet samhälle. Ledare för projektet är min efterträdare som professor i etik vid Uppsala universitet, Carl-Henric Grenholm. Han har god erfarenhet av projektledning och har tidigare varit inne på Lutherforskning: i hans stora undersökning »Arbetets mening» från 1988 utgör Luthers kallelselära en av sex undersökta teorier. Samlingsvolymen »Luther som utmaning» kan ses som en upptakt till projektet i fråga. Glädjande att Luther och hans mångsidiga verksamhet på nytt uppmärksammas av forskningen! På nordisk basis och med svensk medverkan har ju nu också det stora projektet »Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv» slutförts 2008 (jfr. C-G. Andréns recension i innevarande volym). Vår egen årsbok 2007 utgjorde en gren av det projektet.

När jag studerade teologi i Uppsala kring förra seklets mitt stod den s.k. Luther-renässansen i svensk universitetsteologi i fullt flor och landets fyra professorer i systematisk teologi resp. teologisk etik hade samtliga mer eller mindre ägnat sig åt Lutherforskning. Man kunde faktiskt bli lite övermått på Luther! Detta gällde dock inte Luther som tecknad av de tre pionjerna Einar Billing, Gustaf Aulén och Arvid Runestam. Dessa sökte hos Luther medvetet efter tankar som kunde vara fruktbara inte bara i svenskt kyrkoliv utan i hela den världsvida Oekuméne, det sistnämnda särskilt Aulén. De tog klart avstånd från annat, speciellt från den råa gudsbild och förintande människosyn som blev resultatet av Luthers olyckliga uppgörelse med humanismen. Hos Ragnar Bring kom detta däremot att framstå som det allra djupast lutherska, och även Gustaf Wingren återgav utan kritik Luthers nedsättande uttalande om människan som ett riddjur som rids antingen

av Gud eller av djävulen. I ljuset av 1930-talets europeiska renässans för diktaturregimer var också Gustaf Törnvalles onyanserade aktualisering av tvåregementsläran, även den vidareförd av Wingren, en olycka. Guds-handlandet i världen genom fursten blev här den bärande linjen i Luthers samhällssyn. Den framstående Lutherkännaren Herbert Olsson drog häremot fram ett mycket rikhaltigt Luthermaterial om »den naturliga lagen», känd genom människans förnuft, som ledstjärna för rättsskipning och samhällsliv. Denna tankelinje är givetvis betydligt lättare att associera med modern demokrati än regementstanken (Wingrens försök att nytolka den tanken i demokratisk riktning övertygar verkligen inte), men karakteristiskt nog omnämns överhuvud inte i de nu aktuella böckerna Luthers tanke att samhällena ska styras med förnuft! (Och absolut inte enligt Gamla Testamentets lagbestämmelser för samhällslivet, de är enligt Luther att betrakta som »der Juden Sachsenspiegel», alltså som judarnas motsvarighet till den lagstiftning som gällde i det tyska furstendömet Sachsen.)

Under flera decennier blev det sedan rätt tunnslätt med Lutherstudier av svenska forskare. De mest uppmärksammade har författats inte av teologer utan av en språkforskare, Birgit Stolt, professor em. i tyska språket vid Stockholms universitet. Hon disputerade på en avhandling om språket i Luthers bordssamtal men har i sina senaste böcker visat god förtrogenhet även med de teologiska tankarna bakom språket. Framför allt har hon velat motverka den i Sverige mycket spridda bilden av Luther som en plikt-moralist som driver människor att jobba i sitt anletes svett och ändå alltid gå med dåligt samvete. Hennes resultat åberopas positivt på flera ställen i de här aktuella böckerna, inte minst hos Per Svensson, vars bok, den provokativa titeln till trots, ingalunda är någon nidskrift utan en kunnig, välbalanserad och skickligt strukturerad studie med tonvikt på de politiska följdverkningarna »då och nu» av Luthers reformation. Därmed delar han intresse med författaren till det avslutande bidraget i Gerles bok, kyrkohistorikern Urban Claesson, lektor vid Högskolan Dalarna, som ger oss tänkvärda och spännande »[r]eflektioner om det typiskt svenska som uttryck för en sekulariserad teologi». Ett nytt intressant grepp här är att han som kontrast till lutherdomens tvåregementslära drar fram även det kalvinistiska mer teokratiska samhällsideal som kom att återspeglas i vissa frikyrkliga väckelserörelser; dessas medlemmar var ofta politiskt engagerade. Jag vill hoppas att han

arbetar vidare med dessa tankar till en monografi väl underbyggd med referenser. Svensson går i sin bok i dialog med Claessons tankar; detta och andra referenser till Gerles bok innebär att han måste ha haft tillgång till artiklarna där i manuskript, vilket lätt låtit sig göra när Verbumkoncernen stod för utgivningen av båda böckerna. Vår egen temavolym SGL 83/2007 *Hjärtats tillit. Trosförmedling i luthersk tradition*, utgiven på Artos, har däremot säkert inte varit tillgänglig när dessa båda böckers författare utarbetade sina studier; den utkom i slutet av året innan.

Per Svensson är inte teolog och väl knappast heller kyrkligt engagerad. Han presenteras på bokens baksida som författare och kulturchef på tidningen Expressen. Det sistnämnda stämmer inte längre, numera är han knuten till Sydsvenska Dagbladets kulturredaktion i Malmö. Han visar sig väl inläst på både religiös och politisk historia rörande främst Tyskland och Sverige. Han har kanske blivit litet väl fascinerad av den något diletantiska psykologin i R. L. Stevensons klassiska kortroman om Dr Jekyll och Mr Hyde vilka han upphöjer till arketypiska gestalter likt Odysseus, Hamlet och Faust. Men visst har han rätt i att det som först framträder som något gott inte sällan kan slå över i något ont och att detta i hög grad gäller om 1500-talets religiösa och politiska historia. Boken har tre stora kapitel: det första betitlat »Apokalypsens fotfolk», det tredje »Skräckens Luther». Båda dessa kapitel handlar främst om religiöst inspirerade politiska frihetsrörelser som delvis åberopade sig på Luthers av dem missförstådda frihetsförkunnelse och om Luthers helt ursinniga reaktion häremot som fick honom att understödja den politiska maktens brutala sätt att med vapenmakt slå ned alla revoltförsök. Trots boktiteln är det dock inte bara i Luthers person och verksamhet som författaren avläser tendensen att det goda slår över i sin motsats; detta fenomen avspeglas i mycket annat i skendet, inte minst hos revolutionärerna själva och deras främste inspiratör Thomas Müntzer, liksom hos tidens politiska makthavare. Boken startar med bondeupproret och dess våldsamma krossande 1525 och utmynnar i hur alla fraktioner: katoliker, lutheraner, zwinglianer, politiska makthavare, förenas i sin attack mot den programmatiskt fredliga och opolitiska döparrörelsen. Att förkasta barndopet var illa nog, men att vilja helt avskärma sig från världslig maktutövning rågade måttet.

Genom allt detta löper samtidigt en kunnig och positivt hållen framställ-

ning av Luthers religiösa och intellektuella utveckling och av hans praktiska insatser på olika områden. Just i de sammanhangen åberopar författaren gärna Birgit Stolts forskningsresultat. Det mellersta kapitlet betitlat »Fadern» ägnas helt åt Luthers personliga utveckling. Inte helt originellt men skarpsinnigt genomfört tolkas denna som en fortlöpande serie av bundenhet vid respektive uppbrott från fadersgestalter. Läst genom sentida protestantiska glasögon har den bekanta åskvädersupplevelsen som ledde Luther in i en långvarig klostervistelse setts som en olycklig irrväg, men för Luther blev den ett vapen till att med S:ta Annas (skyddshelgon för faderns bergsbrytaryrke) auktoritet frigöra sig från sin biologiske faders auktoritet. Fadern hade velat att sonen skulle bli jurist, ett yrke som Luther hela livet avskydde; han ville studera teologi och filosofi, och det gjorde man bäst inom klosterordnarna. Fadern gav vika, dock surt muttrande att åskväders-episoden likaväl kunde vara ett djävulens bländverk, och att Gud ju befallt att man skulle hedra sin fader och sin moder. Inom klostervärlden mötte Luther i Johann von Staupitz en andlig fadersgestalt som genast uppfattade Luthers begåvning och ledde honom en snabb väg fram till professur vid Wittenberguniversitetet. von Staupitz blev också en god biktfar för Luther, och när det började storma omkring denne efter avlatsstriden löste han honom av pur omtanke från klosterlöftena. En beskyddande politisk fader vann Luther vid ungefär samma tid i Sachsens kurfurste Fredrik den vise. Som munk och präst stod han under den katolska kyrkans läroämbete med påven i spetsen som andlig fader, men genom avlatsstriden tvingades han att frigöra sig även från denna höga auktoritet, och då dög ingen annan auktoritet än Gud själv, den högste Fadern, som uppenbarat sin vilja och sitt evangelium i Den heliga Skrift vars mening enligt Luther var klar och tydlig. Problemet här blev att Luther var så tvärsäker om att rätt ha uttolkat Skriftens klara och tydliga budskap att han oresonligt tog helt avstånd från närbesläktade reformatoriska rörelser. Mest dramatisk blev uppgörelsen med Huldrych Zwingli och dennes rörelse.

Gerles bok bildar alltså upptakt till ett nytt stort Lutherprojekt och därmed kanske till en ny Luther-renässans? Initiativet kommer från Uppsala, men flera forskare från övriga landet ska delta. Gerles bok är dock på det sättet fristående att inte alla som medverkar i boken kommer att delta i projektet och vice versa; projektledaren Grenholm medverkar t.ex. inte

i boken. Uppsalafakulteten representeras i stället av Thomas Ekstrand, docent i systematisk teologi. Han avhandlar på ett metodologiskt fördömligt sätt ämnet »Folkkyrkan som luthersk kyrkovision». Uppsatsen kontrasterar välgörande mot en typ av undersökningar som var ganska vanligt förekommande inom särskilt den avslutande fasen i 1900-talets svenska Luther-renässans. Man nöjde sig med att försöka ge en historisk och systematisk framställning av Luthers uppfattning i någon fråga; denna användes sedan som normativ måttstock för att, oberoende av tidsavståndet, visa om någon mer sentida uppfattning i motsvarande fråga var rätt eller fel. Detta trots att Luthers författarskap i dess totalitet aldrig varit upphöjt till normativ auktoritet inom Svenska kyrkan eller någon annan kyrka inom den lutherska kyrkofamiljen. Ekstrand utgår från Kyrkoordningens definition av Svenska kyrkan som en evangelisk-luthersk folkkyrka och nalkas sedan Einar Billings klassiska uttolkning av folkkyrkotanken bl.a. med frågan i vilken grad den är inspirerad av Luther. Han tar upp flera viktiga Lutherskrifter och slutar med att ge ett eget tolkningsförslag till vilken innebörd vi idag kan lägga in i begreppet evangelisk-luthersk folkkyrka. Viktig är Ekstrands utgångspunkt att Billing aldrig avsett att ge en heltäckande historisk redogörelse för Luthers kyrkosyn utan har framlagt »ett exempel på en konstruktiv teologisk bearbetning av några temata i reformationstidens tänkande om kyrkan» med medvetet utelämnande av andra inslag. Ekstrand förhåller sig på motsvarande sätt till både Luther och Billing. Budskapet om syndernas förlåtelse, och den förekommande nåden främst uttryckt i barndopet, tillmäts av alla tre grundläggande betydelse. Likaså evangelisk frihet, men med innebörd av speciellt tros- och tankefrihet, betonar Ekstrand med rätta, är den snarare ett arv från upplysningstiden än från Luther, vilket inte hindrar att tanken alltfört är viktig. Viktiga skillnader ligger i Luthers betoning av ämbetets nycklamakt som redskap för kyrkotukt och exkommunikation vilket varken Billing eller Ekstrand vill veta av. Dessutom i Luthers utgångsdefinition av kyrkan som de heligas gemenskap. Ekstrand ser det som en brist i Billings tolkning att gemenskapsmomentet tenderar att tappas bort: huvudvikten läggs vid folket som objekt för förkunnelse och mottagare av sakrament.

Bokens redaktör Elisabeth Gerle har fått sin teologiska skolning i Lund men är numera knuten till forskningsenheten inom Svenska kyrkans kansli

i Uppsala och dessutom adjungerad professor vid teologiska fakulteten där. Hon har författat bokens förord och har vidare för egen del valt att behandla det mest centrala problemområdet inom luthersk teologi, nämligen rättfärdiggörelsen, och därvid valt den pregnanta rubriken »Varje dags och varje människas upprättelse». Hon använder en tankemodell som flera lundateologer använt, att se Luther som återupptäckare av något fornkyrkligt tema som senare blivit undanskymt och efter honom på nytt hamnat i skuggan. Hon markerar dock samtidigt viss »ironisk distans» till modellen i fråga och framhäver att den inte ger en rättvisande nyanserad bild av mellanperioderna men ändå är användbar som »ett berättartekniskt grepp för att tydliggöra några utvalda teman». Detta har fått mina invändningar att tystna, jag finner hennes artikel uppslagsrik och väl läsvärd, den för också in en hel del intressant litteratur exempelvis om vardagens och den mänskliga individens upprättelse som ett nytt inslag i den antika världen.

Fem av sju medverkande i boken har fått sin teologiska skolning i Lund, och inspirationen från Gustaf Wingren, hittills senaste Lutherforskarare på en lärostol där, är i några fall tydlig. Detta gäller Gerle och i än högre grad TD Margareta Brandby Cöster, kontraktsadjunkt för teologiska frågor i Karlstads stift. Hennes uppsats heter »Predikans tilltal», och hon refererar utförligt till Wingren vad gäller både skapelsetro och predikan. Det har jag inga som helst invändningar mot, Wingrens insatser på de två områdena är förmodligen hans mest värdefulla. Hon diskuterar insiktsfullt den moderna individualismens utmaningar mot kristen tro och förkunnelse; hon refererar till nyare forskning kring predikan och gör egna analyser. Hon ger också en rad exempel på människor som genom predikan nåtts av befriande ord som gett dem ett nytt perspektiv på sin tillvaro.

Men uppsatsens ingress är egendomlig; hon citerar med halvt instämmande en teologvän som skriver: »[...] dessvärre möter jag aldrig någon predikan. Kanske är predikan en av våra utopier.» Sådana uttalanden ställer ouppfyllbara elitistiska krav på predikanten, och det tjänar bara till att nedslå modet på dem som verkligen försöker. Teologvännen är kanske inte tillräckligt observant på att predikan utförd som ett direkt tilltal med anspråk på gudomlig auktoritet kan riskera att skorras falskt auktoritärt för ett nutida öra. Brandby Cöster nämner inte heller den risken, vilken väl är huvudskälet till att nutida predikanter försöker hitta ett mjukare sätt att

fånga lyssnarens uppmärksamhet; Luthers egna predikningar är härvidlag knappast alltid förebildliga. Fast man får absolut inte – som jag hört vid några tillfällen – starta med ett falskt »Idag ska vi samtala med varann om [...]» utan att ge plats för inlägg från åhörarna. Just samtal över dagens texter som komplement till eller ibland ersättning för predikan är annars en god idé som min fru och jag en tid fick möjlighet att med framgång pröva i en kyrka i Uppsala tills de konservativa krafterna tog överhanden och satte stopp för det hela. Luther själv betonade vikten av »bröders inbördes tröst och förmaning» och tillerkände sådana samtal en nästintill sakramental status. Predikans tilltal är viktigt, men bröders och systrars andliga samtal är också viktiga, inte minst i vår individualistiska tid. De nämns inte alls av Brandby Cöster.

TD Ann Heberlein, etiker från Lund, tillhör en yngre generation där Wingren-inflytandet är mindre märkbart, hos henne inte alls. Heberleins ämne är Luther och bönen, under mottot »Bed du, men låt Gud bära omsorgen!» Bönen har nog alltid intagit en rätt undanskymd plats inom Lutherforskningen, i så fall med orätt, ty för Luther var bönen livsnödvändig. Luther sätts här in i en lång tradition av bedjare, men hans egna uttalanden om bönen som »vårt hjärtas samtal med Gud» m.m. genomgås vederbörligen. Bland många fina reflektioner har jag som etiker fäst mig vid det tänkvärda uttalandet, hämtat från Bengt Hoffman, att »etisk inspiration i första hand stammar från kontemplation och bön inför mysteriet, inte från intellektuell reflektion som sådan». – Den fine uppsaliensiske Lutherforskaren Axel Gyllenkrok har övertygande visat att Luthers berömda tes om människan som på en gång syndare och rättfärdig inte, som bl.a. Ragnar Bring hävdar, utesluter utan tvärtom utgör startpunkten för ett faktiskt religiöst och etiskt växande hos den troende. Som detta är en fråga som starkt engagerat mig genom åren har Heberleins fina avslutande ord i högsta grad glatt mig: »Bönen och bedjandet kan ses som en del i processen att bli de människor vi vill, bör och kan vara: 'Vi vill, vi kan bli goda', som Luther säger.»

TD Eva-Lotta Grantén, Lund, behandlar ämnet »Luthersk människosyn i dialog med det senmoderna samhället». En hel del av hennes resonemang är intressanta och belysande, men jag reagerar starkt mot uppsatsens huvudtitel »Med synd född eller helt perfekt?» Man måste nämligen svara

ett bestämt nej till båda alternativen! Att vi däremot är födda med anlag till både gott och ont och föds in i en värld och mänsklighet där mycket ont förekommer är en helt annan och mycket viktig sak. Men synd medför skuld. Föds vi med arvsynd som Grantén påstår så föds vi också med skuld och behöver redan som nyfödda förlåtelse, så enligt den traditionella läran. Grantén argumenterar senare för att så inte är fallet, och att den gamla arvsynsläran behöver revideras. Men när den genom hennes argumentation inte bara revideras utan helt och hållet upphävs bör man inte rimligen behålla termen. Arvsynd är för resten en dålig, över tyskans Erbsünde förmedlad översättning av den latinska facktermen peccatum originale. På engelska säger man »original sin», och att använda den termen hade gett en extra poäng när hon senare går in i en jämförelse med Darwins »Origin of the Species». I nyare mer officiellt teologiskt material från Svenska kyrkan tycks man ha övergått till termen ursprungssynd. Det är i varje fall bättre än arvsynd.

En annan sak som jag reagerar emot är Granténs okunniga sätt att enligt en dålig lundensisk tradition söka rehabilitera de redan i Konkordieformeln delvis avvisade resonemangen i Lutherskriften *Den trålbundna viljan*, riktad mot den samtida humanismens ledande gestalt Erasmus av Rotterdam. Hon påstår helt felaktigt att frågan gällde om människan har förmåga att frälsa sig själv eller inte; i den mån Luthers polemik ger det intrycket är det fråga om ren vantolkning av Erasmus uppfattning. Denne skulle utan vidare ha kunnat instämma i Augsburgska bekännelsens artikel 18: »[...] den mänskliga viljan [...] är icke mäktig att utan den helige Andes bistånd prestera den rättfärdighet som Gud kräver [...]»

I vår tidigare nämnda Luthervolym SGL 2007 medverkade jag själv med artikeln »Andlig frihet versus katekestvång. Vad är 'lutherskt'?» Jag blev därför särskilt nyfiken på en artikel i Gerles bok med likartat tema: »Friheten i tvångets katekes.» Den är författad av Lundateologen Henry Cöster, professor i religionsvetenskap vid Karlstads universitet. Det är en kunnig och synpunktrik framställning där både innehållsliga och pedagogiska problem diskuteras. Cöster betonar starkt Luthers för nutida pedagoger anstötliga krav att alla människor måste lära sig katekesens bastexter utantill: de tio budorden, den apostoliska trosbekännelsen, Herrens bön, dopets och nattvardens instiftelseord. Cöster framhåller att för Luther är

katekesen förkunnelse, och förkunnelse är i princip muntligt budskap som med Andens hjälp kan väcka tro; därför är det en särskild poäng att dess bastexter inlärs muntligt.

Samtidigt som Luther konsekvent betonade att ingen kan tvingas att tro skulle alltså alla tvingas att lära sig vissa tros-elementa utantill! Lite vid sidan av Cösters analys slår mig följande: På Luthers tid var det mer eller mindre självklart att man kunde formulera sig i påståendesatser om den andliga verkligheten. I modern tid har detta blivit problematiskt, och mycken energi läggs ner på att fundera över hur religiöst språk ska uppfattas. Ett lösningsförslag som i samband med Luthertolkning var aktuellt under min studietid var att säga att i trosutsagor som Luther uppfattade dem var det ordinära språkets vanliga subjekts-objektsmotsats upphävd, och därför kunde man i Luthers trosbegrepp inte göra någon distinktion mellan trons subjektiva sida, fides qua, och dess objektssida, fides quae. Jag har hela tiden haft klart för mig att detta är ett anakronistiskt sätt att tolka Luther på och finner det slående bekräftat genom Cösters analys. Det basala kristna trosinnehållet, fides quae, måste alla tvingas att lära sig utantill, men ingen kan tvingas ta till sig detta i en levande tro, fides qua, och tron i denna mening är överhuvud inte en mänsklig prestation utan ett Guds verk. Min lärare Hjalmar Lindroth avvisade inte distinktionen mellan fides qua och fides quae, men framhöll vikten av rätt balans mellan de båda leden: för stark tonvikt på fides quae leder till att tron främst uppfattas som lära (som i ortodoxin), betonas i stället fides qua blir tron främst subjektiv upplevelse (som i pietismen).

Något som bekymrar mig med Cösters kunniga och klargörande framställning är att jag känner igen en tendens som präglade slutfasen i 1900-talets svenska Luther-renässans, nämligen att man kunnigt placerade in Luther i hans samtids kulturella kontext och lät denna belysa tolkningen av honom vilket ökade förståelsen men samtidigt försvårade den aktuella tillämpningen av hans tankar. Något liknande skedde inom bibelforskningen där bl.a. den hebreiska bakgrunden till många utsagor och tänkesätt betonades; när man sedan försökte låta dessa insikter prägla den aktuella förkunnelsen uppstod de problem som fick Krister Stendahl att tala om att »leka hebré i 20:e århundradet». Man kan inte heller framgångsrikt leka Luther i 21:a århundradet genom att svälja honom i hans samtidsföränk-

ring med hull och hår! Cöster skildrar olika pedagogiska uppfattningar och deras förankring i skilda människosyner och framhåller olikheterna mellan medeltida och med Luther samtida uppfattningar. Under medeltiden sågs människan som en sammansatt varelse med förnuft, vilja och känsla som inbördes stridande eller harmoniskt samverkande krafter. I teologisk tillämpning blir då tron »en inifrån kommande förmåga» som individen »kan utveckla till ett beteende» (en ensidig tolkning: behovet av Andens bistånd för att väcka tro betonas även av medeltidens teologer). Under renässansen framträder en i grunden annorlunda antropologisk modell: människan framställs »som en tom mottagande skål som fylls med det som kommer till henne utifrån». Detta är enligt Cöster den modell som används av Luther då han uppfattar tro »som resultat av något som utifrån tillsägs människan».

Enligt Cöster betyder detta något »för den teologiska reflektionen och kyrkans undervisning avgörande». Man tar sig faktiskt för pannan! Kyrkan ska alltså börja tillämpa en helt föråldrad »tomma-skålen»-pedagogik? Här kan man verkligen tala om en urspårad Luther-renässans! Tendensen att nullifiera och passivisera människan har tvärtom i alla tider utgjort lutherdomens största svaghet! Ett skräckexempel är Gottfrid Billings ännu i 1937 år psalmbok återgivna bön: »Uppryck ur oss självförtroendets onda rot!» Man kan ju härmed jämföra texten i en favoritsång spridd i konfirmandgrupper idag: »Du vet väl om att du är värdefull?» En sådan text klingar väldigt »oluthersk» om den analyseras i ljuset av reformatorns tal om arvsynd och trålbunden vilja men mindre så om i stället Luthers underbara förklaring till första trosartikelns får bilda bakgrunden. Man måste förhålla sig selektivt till Luther, det insåg i viss mån redan Melanchthon och teologerna bakom Konkordieformeln, och behovet härav har bara ökat dels genom tidsavståndet, dels genom landvinningarna i den ekumeniska dialogen. Detta hindrar dock inte att det kan vara angeläget att lyfta fram viktiga tankar hos Luther som sköts i bakgrunden i det hårdnande konfessionella klimat som efter religionsfreden i Augsburg 1555 inträffade i Tyskland, speciellt tankar om andlig frihet och allmänt prästadöme. Sådana tankar intresserade inte heller i någon högre grad de nordiska ländernas reformationsfrämjande monarker. Dessa var betydligt mer angelägna om att prästerna skulle predika lydnad för överheten.

För att sammanfatta: Per Svensson har skrivit en briljant Lutherstudie som i kraft av författarens goda renommé inom kultur-Sverige bör ha förutsättningar att nå ut till en bred allmänhet och bidra till en mer nyanserad svensk Lutherbild. Böcker av fackteologer får i vårt kulturklimat räkna med en mer begränsad läsekrets, men det nya storprojektet kan nog komma att bli väl uppmärksammat. Den av Elisabeth Gerle redigerade volymen utgör enligt min bedömning en åtminstone delvis men ingalunda 100-procentigt lovande upptakt till projektet. Viktigt är att samtliga deltagare tillägnat sig det grundläggande, säkerligen av projektledaren understödda metodologiska grepp som Thomas Ekstrand så klargörande genomfört i sin studie över folkkyrkotanken: att klart skilja mellan å ena sidan historiskt och systematiskt studium av Luthers tankar och ställningstaganden i olika frågor och å andra sidan konstruktiv teologisk bearbetning av temata i reformationstidens tänkande. Flera av studierna i Gerles bok utgör enligt min bedömning alltför mycket en efterklang av slutfasen i 1900-talets Lutherrenässans där grundfelet var just att dessa båda uppgifter blandades samman genom att resultatet av den historiska analysen betraktades som i sig självt normerande; detta resulterade i en viss tendens till Lutherfundamentalism. Jag har utförligt exemplifierat och kritiserat detta arbetssätt i min skrift *Luther och Lutherbilden* 1984. Betyräggande är dock att utgivaren Gerle själv visar god metodisk medvetenhet. Vid sidan av hennes och Ekstrands bidrag är enligt min bedömning Ann Heberleins och Urban Claessons studier bokens för framtiden mest löftesrika.

Ragnar Holte

Birger Løvlie

Matias Orheim

Hans bidrag til vestnorsk kultur- og kristenliv.

Kyrkjefag Profil nr. 7, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim 2007, 2. opplag, 2008, 156 s., ISBN 978-82-519-2254-8

»Carola är stor i Norge» sade en norsk hymnolog för inte så länge sedan i ett sammanträde. Varför just Carola? Finns det något i hennes repertoar, sång- och framförandesätt som knyter samman svensk och norsk tradition.

När man läser Birger Løvlies bok om Matias Orheim (1884–1958), lek-

mannapredikant, psalm- och romanförfattare och musiker från Vestlandet, så påminns man om gemensamma linjer som går tillbaka till väckelsetraditionen i de båda länderna. Oscar Ahnfelt »turnerte [...] langs kysten av Vestlandet» med sången »Var jag går i skogar, berg och dalar». »Ganske snart vart den songen omsett til norsk og kom med i ei songbok for indremisjonen [1894]» (s. 33 m.fl. ställen). Lina Sandell var vid samma tid välkänd i båda länderna (s. 84 m.fl. ställen).

Det finns fler likheter mellan vad som tilldrog sig i Sverige och Norge före och efter sekelskiftet 1900. Løvlies framställning illustrerar vikten av att man i hymnologisk forskning behöver vara uppmärksam på hela kontexten för att få rätt perspektiv på förutsättningarna för den andliga sångens tillkomst och funktion. Därför är Løvlies bok inte bara av intresse för att den presenterar Orheim på ett mångsidigt sätt. I ett hymnologiskt perspektiv illustrerar den vikten av att man i forskning kring psalm och sång beaktar ett kontextuellt perspektiv. Løvlie arbetar inte medvetet med begreppet kontext, men avslutningen i boken visar vilket tänkande som legat bakom och vilket resultatet blivit:

Han vart kalla til teneste i ein kultur der Anden verka med nyskapande kraft, i »Åndens skapertime». Denne Ånden gjorde han til diktar, musikal, predikant – og til forkjempar for nynorsk og vestnorsk danning. Han var vel ikkje like stor og ruvande på alle desse områda; for mang ein musikalsk tilhøyrar var det nok ei blanda oppleving å høyre på når han spelte på Sysvorta, som han kalla fela si. Han var mykje meir provoserande i samtida enn det folk flest kjenner til. Men han gjorde kristenfolket gladare, og med ein kjærleik til målføret sitt, som sitrar i kvar einaste salmestrofe, gav han evangeliet eit kvardags-språk som heile folket lærte å syngje. Han lyfte fram det han meinte ein vestlending skal vere stolt av, og kjempa mot Jantelova lenge før det ordet var oppfunne. – Ein grøn stær tok knekken både på synsnerven hans og draumen om utdanning og presteneste. I smertene frå denne *lidingsdåpen* skreiv han det vi minnest han for. Smertene skapte salmar, men ikkje teologi, aller minst dogmatikk. Det han stod for, let seg knapt systematisere, men ein kan vel oppsummere det i ei setning: Ein spiritualitet for det audmjuke og samstundes myndige,

men framför allt det glade kristenmennesket. Dette var såkornet han kasta på jorda, och det spirte og grødde (s. 143).

För att komma fram till denna tolkning startar Løvlie sin undersökning med en överblick över den kulturella och politiska situationen i slutet av 1800-talet i Norge. Det kan inte uteslutas att den naturmiljö som dominerar på Vestlandet spelat en roll för människors sätt att tänka och uppleva. Författaren ger en inblick i hur västlandets kultur präglades av tendenser i tiden. Där diskuterades som i landet i stort Grundtvigs tankar om bildning och folkbildning och dennes teologi i förhållande till upplysningstidens rationalism och traditionell luthertolkning. På Vestlandet var lekmanarörelser och väckelsekristendom ganska ense om ett »danningsprojekt» som hade som sina nyckelord »heim, skole og kyrkje». 'Skolan var den centrala utbildningsinstitutionen i bygden och kyrkan var bygdens kyrka'. Författaren visar att motsättningen mellan grundtvigianer, pietister, väckelsekristna och konservativa (som Gisle Johnson) inte var entydig, men debatten var livlig.

Ett annat omdiskuterat problem i tiden var 'det nasjonale'. På Vestlandet hade man kontakter inte bara med tyskt tänkande utan fick impulser både från England, Skottland och från utvandrare till Amerika. I tomrummet mellan den styrande makten och det styrande folket fick frivilliga organisationer och folkrörelser viktiga uppgifter. Skolpolitik, folkhögskoleprojekt och utbildning av lärare kom att spela en viktig roll i kampen för jämlikhet och politisk medbestämmanderätt. Frågor om vem som hade rätten att utlägga Ordet och predika ledde till komplikationer i mötet mellan präster, lekfolk och väckelsens predikanter. *Noregs ungdomslag*, som »skulle drive opplysningsarbeid på kristeleg og nasjonal grunn», och där även framträdande väckelsefolk och präster ingick, drev bl.a. frågor om »gudstjenestor paa landsmaal i hovudstaden og i bygderne naar høve er til det» (s. 25).

Diskussionen gällde också synen på människan och dess konsekvenser särskilt för predikan. Den traditionella lutherska uppfattades som att människan var »en fallen syndare som passivt skulle ta emot Guds nåd». Det passade väl till synen på människans roll i samhället. I väckelserörelserna kom man under intryck inte minst av amerikansk predikotradition (Moody och Sankey, s. 28) att betona en subjektiv linje: människan hade att själv

aktivt ta emot, böja knä och »ta ut kjenslene sine, alt frå anger til glede, i noko dei opplevde som å stå andlet til andlet med Gud [...] et møte med Gud» (s. 28).

Det var i denna andliga, idealistiska och politiska miljö som bondesonen Matias Orheim genomförde sitt livsverk. Omvänd till 'levande kristendom' i samband med pingsthelgen 1900 under intryck av två väckelsepredikanter, påbörjad skolutbildning, som fick avbrytas på grund av tilltagande ögonsjukdom (grön starr), verksamhet som predikant i Oslo under den stora brytningstiden kring 1902–1905, medarbetare i Ålesund 1907, 1908 i Bergen, 1910 i Haugesund, 1916–1939 brukare av fädernegården men samtidigt kringresande predikant, från 1921 till 1944 i tjänst hos Indre Misjonsselskapet i Vestlandet och i Norges Kristelige Ungdomsforbund. Det var en »karriär» som inte bara innefattade predikoverksamhet utan också musikframträdanden med fiol och glasmusik samt särskilt under perioden i Oslo socialt arbete av skilda slag. För en svensk läsare är särskilt perioden i Oslo upplysande: där möter namn och verksamhet som prins Oscar Bernadotte och KFUM, metodistpastorn Barrat, osäkerheten inför vad kraven på unionsupplösning skulle innebära och lättnaden när allt var över. Under hela denna tid var han psalm- och romanförfattare samt tonsättare. Ögonsjukdomen utvecklades till blindhet och hustrun Marie blev hans högra hand och ständiga följeslagare. Båda hade önskat och bett till Herren om att få dö tillsammans och med fyra timmars mellanrum somnade båda in den 20 april 1958.

I ett avsnitt, »Lyrikaren», presenterar Løvlie Orheims psalmdiktning. Utgångspunkten är den klassiska frågan om vad en psalm är: »I denne studien av Orheim sin lyrikk vert dei tekstene som har fått plass i ei eller fleire salmebøker, kalla salmar. Dei andre vert kalla songar» (s. 81). Orheims psalmdiktning daterar sig till tiden före hans 25-årsdag och den första psalmen skrev han som 16-åring i anslutning till sin kallelseupplevelse. I Landstads reviderade psalmbok från 1920 finns fyra psalmer av Orheim, vilket är »einestående» (s. 6) med tanke på hans ungdom. Därefter har ytterligare psalmer fått plats i norska psalmböcker på båda målen. Dessutom skrev Orheim ytterligare sånger, som han själv och församlingen framförde vid hans väckelsemöten och predikoresor. Det skulle föra för långt att gå igenom alla dessa inom ramen för denna recension.

Det intressanta med Løvlies undersökning ur ett hymnologiskt perspektiv är som framgått att han sätter in psalmerna i deras kontextuella och funktionella sammanhang och belyser dem mot bakgrund av religiösa, kulturella, samhällseliga och personliga förhållanden. Inte minst i skildringen av verksamheten i Oslo blir sångens betydelse insatt i sitt sammanhang tydlig. Det finns också många psalmer som har sin utgångspunkt i en mera personlig kontext. Den sång som han först blev känd för har sin utgångspunkt i ett möte med en döende kamrat som »[paa] kne for Gud» funnit frälsningen. I Orheims sång blir det: »Den vænaste syn, som eg fær sjaa / Er unge paa kne for Gud» (s. 88). Psalmen börjar:

Kormykje stort, kormykje gildt,
Kormykje herlegdom
Dei unge sitt liv kan syna fram,
Som frelsarens eignedom! (s. 88)

Från bondelivets sammanhang har Orheim hämtat inspiration till en psalm, »Kvardagskristen vil eg vera», som »vart skriven som ei helsing til Mons og Ingeborg Orheim, farfar og farmor, som ei oppsummering av den livsrynsla dei representerte, og som eit farvel til farfaren»:

[...] Gud har djupt i hjarta give lov som råder innanfrå
dådsglad kjærleik, han gjev livet
festglans kring det kvardagsgrå. (s. 90)

Psalmerna fick en fast position i vardagslivet på Vestlandet och kom med i *Norsk salmebok*. Samtidigt utgör de citerade formuleringarna en god illustration till vad Løvlie benämner som Orheims spiritualitet. »Trua ver farga av naturen, Gudstru og meining, Ordet og kjærleiken, Det frie mennesket, Ein jordnær spiritualitet» (rubriker s. 125ff).

I Løvlies bok saknar man ibland notillustrationer till texterna. Det skulle ha gjort boken än mer upplysande i varje fall för en svensk läsare. Man hade också gärna sett ett register över psalmerna och sångerna. Författaren signalerar själv att han inte är litteraturvetare och därför inte van att analysera texter från en sådan infallsvinkel. Detta behöver inte vara en

nackdel. Nu blir det kontextuella sammanhanget tydligare och inspirerar till fortsatt kontextuellt arbete inom hymnologin.

Sven-Åke Selander

Sven-Åke Selander och Karl-Johan Hansson (red.)

Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv

Ett projekt inom forskarnätverket Nordhymn.

Arcus förlag, Lund, 2008, 800 s., ISBN 978-91-88553-16-4

Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv är en mäktig volym om 800 sidor. Den är resultatet av ett samarbete inom forskarnätverket Nordhymn mellan drygt sextio forskare från hela Norden, representerande teologi, musikvetenskap, litteraturvetenskap, pedagogik och sociologi. Projektet började planeras 1995 och inleddes vid en nordisk hymnologikonferens i Åbo år 2000. Intill nu har redan 16 rapporter publicerats. Projektet har finansierats genom anslag och medel från Nordiska samarbetsnämnden för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning (NOS-HS), Thora Ohlssons stiftelse i Lund, Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut och Salmehistorisk Selskab i Danmark. Projektledare har varit Sven-Åke Selander, professor emeritus i kyrko- och samfundsvetenskap vid Lunds universitet, och redaktörer för boken har varit Sven-Åke Selander och Karl-Johan Hansson, professor emeritus i praktisk teologi vid Åbo Akademi.

Undersökningarna är grupperade kring tre problemkomplex. Det första är inriktat på själva psalmtexterna, deras teologi och trostolkning samt deras litterära och idéhistoriska sammanhang. Det andra tar upp psalm-melodierna, deras ursprung jämte specifika musikaliska frågor i anslutning härtill. Det tredje undersöker användningen av Luthers psalmer i gudstjänst och liturgi liksom i undervisning utifrån kateketiska och didaktiska utgångspunkter. Det finns ett unikt inslag i publiceringen av bidragen. Då flera författare medverkat i en och samma artikel växlar språket inom artikeln mellan danska, norska och svenska.

Ett pedagogiskt förtjänstfullt drag som underlättar överblicken vid läsningen är att de flesta kapitel först har en kortfattad inledning. I denna presenteras aktuella frågeställningar som kommer att behandlas. Likaså avslutas kapitlen med en sammanfattning som redovisar vunna resultat och pekar på fortsatta uppgifter.

Den digra volymen utmynnar i två korta utblickar. Den första belyser frågan om Lutherpsalmernas användning och användbarhet i de nordiska folkens liv. Den andra ställer frågan om vad den nya kunskapen om Luthers psalmer kan betyda dels i ett fortsatt forskningsperspektiv dels i kyrkornas liv. Till läsarens glädje har de båda redaktörerna Selander och Hansson gjort en fyllig sammanfattning på svenska, engelska och tyska där de redovisar resultaten av projektet.

Boken avslutas med en omfattande bibliografi över Luthers psalmer i Norden med mer än 1000 titlar, utarbetad av Helle D. Kjeldsen. Där ges en kronologisk översikt över psalmböcker, koralböcker och kyrkohandböcker för vart och ett av de fem nordiska länderna. Dessutom ingår en uttömmande förteckning över litteratur om Luthers psalmer, en helt fantastisk tillgång för var och en som vill arbeta med detta material.

Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv är inte en bok som man sträckläser. Det är ett arbete som man återvänder till för att ta del av dess många infallsvinklar och intressanta analyser. Det är inte heller möjligt att i en kort recension göra rättvisa åt ett så omfattande verk. Jag kommer därför att här bara ta upp några av de totalt 56 bidragen utan att nämna författarna men hoppas att därmed ändå kunna ge en uppfattning om spännvidden och sammanhangen.

Lutherpsalmen »Ein feste Burg ist unser Gott» intar – inte oväntat – en central plats i undersökningen. Den har dels fått en egen presentation, dels blivit behandlad i flera olika sammanhang i boken. Luther anknyter till Psaltarens 46:e psalm och grundtemat är egentligen en djup gudsförtröstan. Orden »Er hilft uns frei aus aller Not/die uns jetzt hat betroffen» tas som slagruta för att förklara teologin i Luthers psalmer. »De talar om Gud från ett perspektiv mitt i livet» (s. 21). Den roll som denna psalm spelat som samlande kyrklig, samhällelig och kulturell symbol i de fem nordiska länderna under århundradenas lopp presenteras. För Finland har den sedan 1600-talet ingått i tillkännagivandet av julfreden. Den har där också blivit en psalm som använts i laddade situationer, i början av 1900-talet då det ryska förtrycket hårdnade, i den ödesmättade situationen i november 1939 då kriget bröt ut. Dess ställning under andra världskriget som uttryck för hopp och förtröstan och tillflykt redovisas i flera bidrag. I den av diktarpästen Kaj Munk ordnade gudstjänsten i Vedersö kyrka samma dag Dan-

mark ockuperats ingick den. Som anti-nazistisk markering och samlande nationell symbol sjöngs den av folkmassan utanför Nidaros-domen den 1 februari 1942. Också i Sverige spelade den en stor roll under denna period medan den i Island mer uppfattades som uttryck för den danska maktpositionen. Dess framträdande ställning markeras också av att melodin använts i konstmusiken särskilt i Finland. Under senare hälften av 1900-talet har dess ställning försvagats, särskilt i Sverige. Fastän psalmen ursprungligen är »en psalm till tröst» har dess kampmotiv blivit mer dominant och i dagsläget upplevts som irrelevant.

Det påpekas inte sällan att Luther genom sin bibelöversättning påverkat det tyska språket och dess utveckling. I de litterära och idéhistoriska studierna om Luthers psalmer i de nordiska länderna framhålls också att Luthers psalmer inte bara blivit förebilder för ny psalmdiktning utan också att de fått betydelse för språket i respektive land. Dessutom återspeglas hans psalmer i skönlitteraturens romaner och poesi och har gett inspiration till idéhistoriskt nytänkande med samhällsförändring som konsekvens. I Island kom Luthers psalmer att inspirera kvinnorna till psalmdiktning. Dessa psalmer trycktes inte i psalmböckerna men traderades i avskrift och användes i gudstjänsten. I Danmark kom Grundtvigs översättning av Luthers psalmer att få stor betydelse men han förändrade samtidigt i flera fall den teologiska tonvikten. Det lutherska arvet i dessa psalmer är i dagens texter inte identiskt med Luthers egna texter. I Finland kom kampmotivet att bli framträdande både kyrkligt och litterärt under historiens gång. I Sverige kom »Vår Gud är oss en väldig borg» att tillhöra det gemensamma bildningsgodset bland litterära författare – t.o.m. i parodisk poesi – in i nutiden, även om Luthers psalmer har blivit alltmer okända och oanvända i dessa sammanhang. Intressant är också studien och analysen av den moderna version av »Vår Gud är oss en väldig borg» som Olof Hartman skrev till den nya svenska psalmboken 1986 då han inte ansåg att det gick att bearbeta den ursprungliga psalmtexten. Även om syftet var ett skapa en psalm med samma innehåll konstaterar man på flera håll att detta är en ny psalm med ett delvis annat teologiskt innehåll, i princip en parallell till Grundtvigs typ av översättning. Undersökningarna visar med all tydlighet att en översättning alltid innebär en form av tolkning som mer eller mindre förändrar identiteten i innehållet.

I ett brev till Georg Spalatin skriver Luther 1524 att hans syfte med att

skriva psalmer är att »Guds ord skall finnas hos folket också genom sång». Återspeglas då också hans teologi i hans psalmer? Frågan har lett till undersökning och analys av några av hans psalmer, nämligen »Vom Himmel hoch», hans credopsalm »Wir glauben all an einen Gott», »Ein feste Burg» och Luthers översättning och bearbetning av hymnen »Veni redemptor gentium», ett exempel på hur Luther var angelägen om att bevara kontinuiteten med kyrkans tidiga bekännelsetradition. I alla dessa spårar man tydligt hur teologi och bibelutläggning smälts samman i psalmens form och uttryck. Den som barnvisa karakteriserade psalmen »Vom Himmel hoch» visar sig således återspegla en omsorgsfullt genomarbetad teologi med perspektivet här och nu. Vi får också under en spännande vandring följa psalmens användning och förändring genom olika epoker. Den har i stort sett fått bevara sin originalform och sitt ursprungliga innehåll, då översättningar avlöst varandra, men genom små förändringar vid val av ord och uttryck har översättarna också förändrat teologin.

Under rubriken spridning och användning görs en detaljerad inventering av Luthers psalmer i de nordiska folkkyrkorna. Av de 45 psalmer Luther skrev har 41 översatts till de flesta av de nordiska språken. De första kom in i psalmböckerna i reformationens början. Då läget stabiliserats på 1600-talet ingick 37 i den danska psalmboken, 38 i den norska, 41 i den isländska, 36 i den svenska och 32 i den finska. Under påverkan av upplysningstankar och rationalism reducerades antalet Luther-psalmer starkt i Danmark, Norge och Island under 1700-talet. I Sverige och Finland var det först under 1800- och 1900-talen som en del av psalmerna uteslöts. I dagsläget återfinns 20 av Luthers psalmer i den danska psalmboken, 23 i den norska, 15 i den isländska, 16 i den svenska och 19 i den svenskspråkiga i Finland och 20 i den finskspråkiga. De flesta bevarade är kyrkoårs- och trospsalmer och därefter psalmer med anknytning till de kyrkliga handlingarna. Däremot har inte någon katekespsalm bevarats. Åtta Luther-psalmer återfinns i alla de nordiska psalmböckerna. Luther-psalmerna har också fått genomslag i andra kyrkotraditioner. I de frikyrkliga sångböckerna inom elva trossamfund är Luther representerad med 15 psalmer och i den romersk-katolska kyrkans Cecilia med fyra. Det är uppenbart att Luthers budskap i psalmerna haft »en identitetsskapande funktion både inom och utom de nordiska folkkyrkorna» (s. 323).

I ett imponerande samarbetsprojekt har åtta forskare från de nordiska länderna gjort dels en systematisk inventering och genomgång dels vissa djuplodande specialstudier om Luther-melodierna och melodistoffets ursprung. Här presenteras melodiernas historia och förekomst utifrån handskrifter, melodipsalmböcker och koralböcker liksom skiftningar i rytm och harmonisering. Man visar också att nya melodier har införts och gett renässans för gamla texter. Traderingen av gemensamma Luthermelodier har också lett till bearbetningar. Var tid, kultur och tradition har inneburit förändringar och anpassningar. Restaurering av gamla melodier har på senare tid gett nytt liv åt Luthers psalmer. Nio melodier till Luthers psalmer är alltså gemensamma för de nordiska folkkyrkorna. Här ställs också frågan om vilken betydelse koralboken haft. Anges med dess melodier vad man anser vara rätt sätt att sjunga psalmerna på eller är den en kodifiering av rådande ordning och praxis? Man återkommer i flera sammanhang till musikens och melodiernas »identitetsskapande funktion för troskommunikationen» liksom till uppgiften att fördjupa den evangelisk-lutherska trosidentiteten med anknytning till Luthers egna ord om att psalmerna finns till »för att Guds ord också i sång kan förbliva i folket». Men hur psalmsången genomförts och om den blivit »en klingande realitet i gudstjänsten» – det har det visat sig svårt att få grepp om, även om sången haft fast tradition i folklivet.

Boken är en verklig fyndgruva med sina bidrag utifrån så många infallsvinklar och belyser på ett intresseväckande sätt Luthers psalmer i Norden från skilda aspekter. Den innehåller också uppslag till fortsatta forskningsuppgifter, helst i ett nordiskt perspektiv med parallellstudier. En fråga som vore intressant att få besvarad gäller utvecklingen och användningen av Luthers psalmer på tyskspråkigt område. Har man där bearbetat och ändrat i originaltexterna för att anpassa dem till dagens situation? Ett så lyckosamt och väl genomfört samnordiskt projekt som detta borde verkligen få möjlighet att gå vidare och därmed ta till vara den stora kompetens och de djupa kunskaper som byggts upp under de gångna åren.

Carl-Gustaf Andréén

Erkki Mörck

»Psalm 1, ett vers»

Kyrkomusik i Lund stift under 1900-talet, del II.

Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift – Årsbok 2009, Arcus Lund 2009, 240 s., ISBN 978-91-88552-82-2

Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift utger varje år en årsbok som behandlar viktiga tilldragelser och utvecklingstendenser i stiftet. Kring kyrkomusiken har tidigare utgivits *Gustaf med tillnamnet Paulson. En bok om en tonkonstnär och hans verk* av Thomas Ahrén du Quercy 2000 och *Kyrkomusik i Lunds stift under 1900-talet* redigerad av Erkki Mörck 2005. Gustaf Paulson (1898–1966) var organist i Gustav Adolfs församling i Helsingborg samt mycket produktiv kompositör. Årsboken från 2005 utgör en framställning av tendenser på det kyrkomusikaliska området under 1900-talet.

Erkki Mörck, som alltså redigerade årsboken 2005, återkommer nu 2009 med en egen bok, som, vilket framgår av titeln, betecknas som del II i beskrivningen av stiftets kyrkomusik. Författaren har nu ambitionen att nå ner på församlingsnivån och belysa hur kyrkomusiken tillämpades i församlingarna. Resultatet av forskningen har blivit en unik framställning av kyrkomusikens tillämpningsområde och funktion inom ett i huvudsak begränsat territoriellt område. Titeln »Psalm I, ett vers» är korrekt, varför framgår av bokens inledning!

För att genomföra sin uppgift har forskaren koncentrerat sig på Kristianstadsområdet, den till långt fram på 1900-talet andra länsstaden i Skåne. Mörck går igenom den lokala tidningen *Kristianstadsbladets* notiser mellan åren 1900 och 1990 med avseende på vilken kyrkomusik som utövats. Han når då inte bara stadsmiljön utan också det kringliggande området. Materialet kompletteras med uppgifter från tidningen *Mellersta Skåne* från åren 1918, 1932–1940, 1945 och 1950 och punktvis med information om vad som pågick i några andra församlingar (t. ex. *Trelleborgs Allehanda* 1930 och 1932). Man kan påstå att man med Mörcks metod når en djupgående belysning av hur kyrkomusiken utövades i ett regionalt område inom Lund stift.

Som bekant var dagstidningarna under förra seklets framför allt första hälft betydligt mer frikostiga när det gällde att redovisa vad som förekom-

mit i gudstjänster, kyrkliga handlingar och övriga musikaliska kyrkliga arrangemang. Mörck får därför ett mycket stort material med informationer att hantera. Han löser det genom att redovisa läget vart femte år under 1900-talets förra hälft och vart tionde år under seklets andra hälft. Redovisningen är normalt konsekvent uppbyggd: först kommer information om kyrkomusiken vid gudstjänster av olika slag, därefter upplysningar om vad som försiggått i de kyrkliga handlingarna.

1930 kunde man i Kristianstadsbladet läsa följande:

Nyårsfirandet i Trefaldighetskyrkan i Kristianstad inleddes med nyårsaftonens nyårsbön. Kyrkokören sjöng Beckers »Uti din nåd, O Fader blid» och »Nu har ett år sitt lopp» av Baumann. Till slut spelade direktör Wadborg å orgeln »Legend» av Emil Sjögren (s. 56).

I de mindre församlingarna utanför Kristianstad hände bl.a. följande:

Vid nyårsvakan i Degeberga sjöng kyrkokören »Dig, kärleksmakt, du underbara» och i Vinslövs kyrka sjöng kantorn »Herre, huru härligt är ditt namn» av Gunnar Wennerberg (s. 56).

Till detta fogar författaren riklig information om kyrkokonserter, kyrkliga evenemang som konfirmationer, kyrkokonserter, biskopsvisitationer etc. under 1930.

Därefter ges information om vad som förekommit vid bröllop, som t.ex. i Djurröds församling utanför Kristianstad 1930:

När brudparet tågade in i kyrkan utförde kantor Axel Holmqvist, Träne, en festmarsch [...] Före välsignelsen sjöng kantor Holmqvist »Gud välsigna dessa hjärtan» av Fredrik Hjort. [...] utfördes en marsch (s. 64).

I grannförsamlingen Huaröd hände vid ett bröllop att:

Fru kyrkoherde Fredriksson, Huaröd, sjöng solo »Volkslied» av Mendelsson (s. 64).

Begravningsmusiken redovisades uppenbarligen utförligt i tidningarna. Därför kan författaren presentera vad som förekom av orgelmusik, violin och orgel, cello och orgel, musikkår (Kristianstad var i hög grad en militärstad med ett eget militärt musikaliskt liv), solosånger, körsång, och sist men inte minst en »psalmtopp» som både avser 1819 års psalmbok och Nya Psalmer 1921.

I princip följer författaren samma disposition genom sina olika valda tidsperioder. Det betyder dels att man får en belysning av situationen för kyrkomusiken under en viss tidsperiod, dels att man kan göra jämförande studier mellan olika tidsepoker för att se hur den kyrkomusikaliska traditionen utvecklats, vad som kommit till och vad som fallit ifrån. Så kan man t.ex. studera vilka bröllops-/vigselpsalmer som varit aktuella under olika tider, liksom vilka solosånger som sjöngs vid bröllop samt »in- och utgångsmarscher». När det gäller begravingar kan många intressanta iakttagelser och jämförelser göras kring utbyte av repertoar och psalmval. År 1990 förekom t.ex. följande som solosånger vid begravingar: Där rosor aldrig dör (44 gånger), Var jag går i skogar, berg och dalar (34), Tacksägelse (32, Hultman), Härlighetens morgon (16), O, store Gud (16), Långt bortom rymder vida (11), Det enda jag vet (7, Lithell), Flyttfågeln (7, Lithell) och Jag är främling (7). 1935 rapporterades följande mest frekventa solosånger vid begravingar: Hur ljuvt det är att komma (7), Mina levnadstimmar stupa (5), Det brister en sträng (4), Sov i ro (4, Möhring), Min själ längtar och trängtar (4), Largo (3, Händel), Tonerna (3, Sjöberg). 1925 rapporteras sammanlagt 9 körsångsframträdanden vid begravingar, 1990 2. Växlingen av repertoar är alltså stor och väcker en hel del frågor.

De »psalmtoppar» författaren sammanställer ger rika möjligheter att följa hur vissa psalmer vinner terräng i församlingarna i olika sammanhang medan andra försvinner. Till sådana studier får läsaren god hjälp inte bara av uppställningarna i anslutning till redovisningen av tidningsstudierna utan också av två särskilda kapitel, »Från 1900 till 2000» (s. 185ff) och »Från Wallin till 1986 och lite till...» (s. 195ff).

Själva materialredovisningen inbjuder alltså till många egna iakttagelser, reflektioner, analyser och aha-upplevelser. Här får läsaren fritt välja hur man vill uppfatta, analysera och tolka materialet. Läsaren lämnas dock inte helt utan bidrag till fördjupningar. I senare delen av boken aktualiserar Mörck

en del teman som har anknytning till det material han tagit fram. Här kan man läsa om utvecklingen av barn- och ungdomspsalmer, ett intressant och hittills nästan obearbetat område. Värdefulla både som information och för framtida bruk är de redovisningar av barn- och ungdomspsalmer som författaren ger på s. 150ff. Författaren visar på att det finns mycket kvar att bearbeta när det gäller barnpsalmerna (under hänvisning bl.a. till ett teologiskt examensarbete av Elisabet Cárcamo Storm, publicerat i *Psalm i vår tid*. Svenskt gudstjänstliv, 2006) samt psalmerna och visorna i den kyrkliga ungdomsrörelsen (antytt som författaren påpekat i Lunds stiftshistoriska sälls kaps årsbok 2007).

I den senare delen av boken presenterar författaren personligheter som betytt mycket både direkt och indirekt för utvecklingen av kyrkomusiken. I presentationen av Bertil Hallin får man också en inblick i Lunds stifts kyrkospel, Britt G. Hallqvists barnvisor och Hans Blennows i mångas ögon kontroversiella visproduktion. Presentationen av Albert Runbäck rymmer inte bara en tidsbild av kantorernas arbetsvillkor i generationen före Runbäck utan också en kort presentation av den kyrkomusikaliska gruppen i Bjärettrakten som utvecklade kyrkomusikaliskt material särskilt för de mindre kyrkokörerna och församlingarna samt för skolan: förutom Albert Runbäck i Båstad (vem minns inte *Lauda Sion*) Carl Erik Rosenquist i Ängelholm, Thure V. Olsson i Bjuv och Ragnar Blennow i Åstorp (s. 173ff). En annan sådan regional samling kyrkomusiker är den som utgick från kantorsfamiljen Lindberg i Ö. Sönnarslöv och som tjänstgjorde i olika församlingar i Kristianstadstrakten och på Österlen.

I boken finns ett utförligt personregister. Käll- och litteraturförteckningar är ibland något summariska och rymmer vissa inkonsekvenser (jag kan t.ex. trots ivrig efterforskning inte finna Elisabet Cárcamo Storms båda uppsatser, som finns refererade och dokumenterade i texten, i litteraturförteckningen).

Ett viktigt mått på en forskningsinsats är att den lett fram till ny kunskap. Det råder inget tvivel om att denna undersökning verkligen ger ny kunskap om kyrkomusiken i den regions kyrkor som undersökts. Hur generaliserbar undersökningen är kan vara svårare att uttala sig om. Jag tror dock att många både präster, kyrkomusiker, kyrkvaktmästare och församlingsbor kan känna igen sig i materialet och bekräfta att ungefär så var det också

hos oss. Och var det inte så kan det vara intressant och viktigt att försöka förklara varför?

Det har framgått att författaren genom sina efterforskningar väckt många frågor som kan föras vidare i fortsatt forskning. Författaren nämner själv den musikaliska formen. Här finns mycket att arbeta vidare med. Den kyrkliga ungdomsrörelsens sång och musik och vad den betytt kanske särskilt för den musikaliska utformningen i kyrkorna börjar kräva sin historiska analys. I ljuset av att Barnkonventionen i år fyller 20 år kan det vara på sin plats att undersöka om tankarna i Barnkonventionen fått genomslag i barn- och ungdomssången. Körinsatser nämns i materialet, här återstår en hel del att forska kring, inte minst under de senaste åren. Nya sätt att framföra musik med andligt och livstolkande innehåll har utmanat gamla traditioner till nya konstruktiva kyrkomusikaliska lösningar.

Sven-Åke Selander

Elisabeth Porath Sjö

Konfirmandernas bildningsresa

Ungdomars berättelser om sitt deltagande i konfirmandundervisningen.

Lunds universitet, Pedagogiska institutionen, Diss., Lund 2008, 181 s., 978-91-628-7393-6

Varje år väljer ungefär var tredje åttondeklassare i vårt land att konfirmeras i Svenska kyrkans regi. På ett samhälleligt plan utgör Svenska kyrkans konfirmandarbete därför en central del av den fostran och bildning som hör till vuxenblivandet. Under det senaste decenniet har ungefär en halv miljon svenskar mellan 15 och 25 år genomgått den »60 timmars-kurs» i kristen tro som konfirmandarbetet är; endast idrottsrörelsen har en större kontaktyta. För kyrkans del kan man på goda grunder hävda att konfirmandarbetet utgör en ödesfråga. Konfirmandtiden är rekryterande; de som väljer att konfirmeras idag döper med större sannolikt sina barn i morgon, och vice versa. Konfirmandverksamheten är också »medlemsvärdande»; kyrkotillhöriga får ett möte med och en inblick i kyrkan liv och lära. Dessutom har i vårt samhälle kyrkans konfirmation kommit att bli i stort sett den enda initiationen som finns in i den kristna tron (dopundervisning). De institutioner som historiskt har stått för kateketiken i vårt land – skola och familj – gör inte det idag. Kvar finns kyrkan med uppdraget att döpa och

lära, utifrån Jesus dopbefallning (Matt. 28). För kyrkan utgör konfirmandtiden på en gång en fantastisk möjlighet och ett synnerligen stort ansvar.

I ljuset av detta är det nödvändigt och glädjande att kyrkans konfirmandverksamhet uppmärksammas i akademisk forskning. Än mer glädjande är det att också pedagoger, utifrån sina horisonter, är med och beforskar ämnet.

På Lunds universitets pedagogiska institution har Elisabeth Porath Sjöo skrivit doktorsavhandlingen *Konfirmandernas bildningsresa. Ungdomars berättelser om sitt deltagande i konfirmandundervisningen*. Syftet med *Konfirmandernas bildningsresa* är att med ett bildningsperspektiv tolka ungdomars egna berättelser om sin tid som konfirmander i Svenska kyrkan. På så sätt kan förståelsen av konfirmandtidens olika innebörder öka.

Porath Sjöo har valt att anlägga »en explorativ kvalitativ ansats» och genomför intervjuer med 15 konfirmander som deltagit i olika typer av konfirmandverksamhet. Intervjuerna handlar om tiden före konfirmationen (Vilka syften och motiv hade ungdomarna för att bli konfirmander?), konfirmandtiden i sig (Vad bestod verksamheten av? Vad minns konfirmanderna från lektioner, läger, gudstjänster?), samt tiden efter konfirmationen (Finns eventuella upplevelser av förändring hos ungdomarna? Hur tänker de kring sin framtida relation till kyrka och gudstjänst?). Intervjuerna har varit »halvstrukturerade» (s. 61) och det framgår att intervjuerna kom att skilja sig åt en hel del från varandra. Detta kan vara ett problem – inte minst med blyga och försagda intervjupersoner – men behöver inte vara det. Genomgående för författaren rimliga resonemang kring sin metod och design. Men hon kunde tagit sina resonemang ännu lite längre. För trots att syftet i avhandlingen har varit att låta ungdomarnas egna berättelser stå i fokus dröjer sig likafullt en principiell fråga kvar hos mig: Vilka skillnader finns mellan en vetenskaplig intervju och ett mellanmänniskt samtal?

Avhandlingens resultat är upplyftande. De allra flesta av de intervjuade ungdomarna berättar att konfirmandtiden varit en positiv upplevelse. Inte minst beror det på att den »var ett eget val, att de blir bemötta med respekt och att de erbjuds en stimulerande miljö» (s. 155). Dessutom verkar konfirmandtiden innebära en fördjupning som annars inte erbjuds, en fördjupning som inneburit en »förändring» (s. 73). Porath Sjöo kopplar begreppet förändring till lärande: att förstå på ett nytt sätt, att göra, känna och tänka annorlunda, att veta och kunna mer. I ljuset av det ovan

sägda, om konfirmandtiden som rekryterande och medlemsvårdande och att storleken på verksamheten fortfarande är omfattande, är dessa resultat glädjande för Svenska kyrkan.

Genomgående är det intressant att följa författarens resonemang om bildning och konfirmation. Det förefaller rimligt att koppla samman dessa båda begrepp. För precis som bildning har konfirmation att göra med personlig mognad, hur vi människor förstår och tolkar tillvaron, om praktisk kunskap förankrad i kroppen (inte minst gäller detta andakts- och gudstjänstlivet), om kunskap som en del av någons »livsprojekt», om frihet i att söka kunskapsvägar och om samspel mellan individ och kollektiv (där lyssnandet till andra är av avgörande betydelse).

Mina invändningar mot boken är främst tre: (1) Jag tycker materialet är för litet. Detta är primärt en handledningsfråga, men att intervjua 15 konfirmander känns som en god början, en sondering av terrängen. I en färdig doktorsavhandling vill dock åtminstone jag ha mer data. Då skulle de femton intervjuerna utgöra en god grund för och riktning i framtida datainsamlingar, där det skulle gå utmärkt att behålla den kvalitativa ansatsen, till exempel genom fokusgrupper eller mer strukturerade intervjuer med fler ungdomar. (2) Jag saknar dessutom en diskussion av resultaten i relation till den empiriska forskning som finns att tillgå i ämnet. Författaren refererar några aktuella studier kring Svenska kyrkans konfirmandarbete, men endast i förbigående. Hennes egen resultatredovisning hade vunnit på att speglas mot och diskuteras tillsammans med annan forskning. I de fall där resultaten överensstämmer med tidigare forskning (till exempel om ungdomarnas breda motivbild för att bli konfirmander eller lägerpedagogikens fördelar framför andra konfirmationsalternativ) hade detta talat för validiteten i Porath Sjöös studie. Hennes resultat har i dessa fall fördjupat den bild vi har genom att ungdomarnas egna ord bildat berättelser som ger liv åt tidigare undersökningars siffror och tabeller. I de fall där avhandlingens resultat pekar åt andra håll än tidigare forskning (till exempel vad gäller vikten av presenter för att konfirmeras) kunde intressanta resonemang föras kring denna diskrepans: Gör intervjusituationen att man inte vill framhäva presenternas vikt? Eller är urvalet väldigt »snedvridet» så att de som valt att ingå i denna studie tillhör den del av konfirmandgrupperna som inte tycker att presenter är så viktiga? Eller är tidigare kvantitativa studier alltför

trubbiga så att ungdomarna slentrianmässigt fyller i att presenter är viktiga – i ett uppriktigt samtal nyanseras deras motivbild? Vad svaret än kan tänkas vara vore sådana diskussioner värdefulla. (3) Slutligen önskar jag mer allmän pedagogisk diskussion om konfirmandarbetet. Måhända är denna önskan obefogad och kan höra samman med mina stora förväntningar på detta eftersom Porath Sjöo skriver på en pedagogisk institution. Men lika fullt hade det varit intressant att höra hennes tankar om och pedagogiska bedömningar av Svenska kyrkans nyantagna riktlinjer för konfirmandarbetet. Eller hur den pedagogiska situationen förändras när det inte längre är en majoritet av åttondeklassarna som väljer att konfirmeras utan att det numera är ett aktivt »fritt» val? Under rubriken »Vidare forskning» skriver Elisabeth Porath Sjöo att arbetet med avhandlingen »har gett mersmak att forska kring kyrka/religion och pedagogik i samspel» (s. 161). Denna mersmak gäller också läsandet av avhandlingen och jag hoppas därför på mer.

I väntan på det är denna avhandlingens stora bidrag, i mitt tycke, alla de citat som finns med från de intervjuade nykonfirmerade ungdomarna. När ungdomarna sätter ord på sina upplevelser känner man som läsare sig nära Porath Sjöos empiriska material. Många egna erfarenheter från konfirmandarbetet känns igen: som sorgen över hur svårt det är att integrera konfirmandernas gudstjänstdeltagande i den övriga verksamheten eller glädjen över att de allra flesta har haft en bra konfirmandtid och tycker att verksamheten överträffat deras förväntningar. Genom den smarta Bilaga 3, där alla citat finns sammanställda i ett register, kan man också enkelt följa en viss konfirmand och dennes berättelse. Den läsning som följer om man gör så är givande och ibland roande. Citatet från »Anton», om hans förändrade relation till kyrka och kristendom som följd av sin konfirmandtid, är ett exempel på det:

»... jag kan lyssna mycket bättre nu för jag vet hur [...] själva kristendomen funkar med bibeln och gudstjänst och anden och treenighet och allt det här, jag förstår det bättre nu innan tyckte jag det var lite hipp som happ» (s. 121).

Tänk att uppleva en sådan förändring! Att från att ha upplevt kristen tro »lite hipp som happ», nu känna att man vet hur »kristendomen funkar».

Det är ett gott betyg åt Svenska kyrkans konfirmandarbete. Dock inte så gott att allt är frid och fröjd. Tvärtom, de vikande siffrorna för konfirmandarbetet utmanar och ödesfrågan kring konfirmandarbetet består. För att ta sig an den krävs bland annat mer och fördjupad kunskap. I mångt och mycket bidrar *Konfirmandernas bildningsresa* till sådan fördjupning.

Jonas Eek

Anne-Louise Eriksson (red.)

På spaning...

Från Svenska kyrkans forskardagar 2007.

Forskning för kyrkan nr 8, Verbum 2008, 423 s., ISBN 978-91-526-3206-2, ISSN 1652-8581

Svenska kyrkans forskardagar utgör en imponerande manifestation av forskning av intresse inte bara för Svenska kyrkan. Den som tror att sådan forskning inte pågår blir glatt överraskad. Tre stora volymer avses rapporteringen från forskardagarna 2007 resultera i, två kommande, en om kyrkorna och HIV och en om hur texter från Bibeln och Koranen tolkas i moderna och senmoderna perspektiv, och så den rapport som redan finns utgiven, »På spaning...». Titeln kan tolkas som att man i den volymen ser sig omkring och fångar in vad som rör sig i forskarvärlden av intresse i ett kyrkligt perspektiv. Det är intressant att notera att så många forskare från skilda forskningsmiljöer deltagit och i rapporten bidrar med »kyrkorelevant forskning av betydelse för Svenska kyrkans och, får vi hoppas, även för andra kyrkors teologiska reflektion och utveckling» (s. 9).

Resultatet av spaningsverksamheten redovisas under sju rubriker. Inledningsvis presenterar redaktören Anne-Louise Eriksson de olika huvudområdena. Under temat *miljö och samlevnad* behandlas frågor om biologisk mångfald, begreppen synd och frälsning som något som involverar hela skapelsen samt förhållandet mellan människors förändrade livsvillkor och erfarenheter och normativ etik. *Systematiskt teologiska och filosofiska perspektiv* ägnas uppsatser om teologer som Aulén, Bonhoeffer, Barth och Wingren. Dessutom behandlas problem kring skapelseteologi, hermeneutik och sekularisering. Kring temat *folkkyrkor i förändring* har samlats uppsatser som berör frågor om församling och folkkyrka samt vad unga svenskar tänker om familj och arbetsliv. *Internationella utblickar* riktas mot

Sydafrika och Japan. Till *förändrade uttryck för tro och tillhörighet* hör frågor om pilgrimsrörelsen, om spiritualitet och dess uttrycksformer samt om hur människor tänker kring kyrkliga handlingar. *Ungdomskultur och kristen tro* belyses med uppsatser om ungdomar och tillit, om hur man kan tolka unga människors tankar kring tro samt om mötet mellan religion och populärkultur. I *kyrkohistoriska horisonter* slutligen spanar man in Nathan Söderblom, Sigtunastiftelsen och vägen till biskopsstolen. Som synes »ett rikt och blandat material» (s. 16).

Man kan läsa detta som en väg till bred allmänbildning i kyrkoteologiska frågor. Man kan också välja ut och fördjupa sig utifrån något perspektiv. För *Svenskt gudstjänstliv* (SGL), den årsbok där denna recension publiceras, blir vissa uppsatser särskilt aktuella. Gudstjänstliv och församling hör nära samman. I Svenska kyrkan pågår som bekant en omfattande omstrukturering av församlingsorganisationen. När kan en församling inte längre vara en församling. Inte minst är detta en glesbygdsproblematik. Sådana frågor behandlar Jørgen Straarup i sin uppsats »Stryptag på glesbygden – varför Svenska kyrkan går dåligt ihop med social ekonomi» (s. 181ff). En poäng i Straarups uppsats är att gudstjänstlivet särskilt i glesbygd tar en så stor del av de församlingsanställdas tid i anspråk att personalen inte kan delta i andra aktiviteter som skulle stärka glesbygdsförsamlingarnas möjligheter att överleva, vilket i sin tur drabbar gudstjänstlivet när församlingen läggs ner och gudstjänstlivet centraliseras till områden där man kan räkna med minst ett 50-tal deltagare per gudstjänst. En viktig iakttagelse är att de församlingar som ligger i riskzonen tycks vara sådana som har högre gudstjänstdeltagarfrekvens än de där gudstjänster med förväntat högre deltagande finns. Uppsatsen avser Härnösands stift men belyser vilka problem de pågående sammanläggningarna aktualiserar och att många olika faktorer måste vägas in när sammanläggningar diskuteras.

I Jonas Ideströms uppsats, »Vi och vår församling – en lokal kyrkas självbeskrivning» (s. 163ff) redovisar författaren en undersökning om hur man i en tätortsförsamling inom Svenska kyrkan i Stockholm, Flemingsberg, kan ha svårt att uttrycka och dra slutsatser om sin identitet som (lokal) församling. I ett SGL-perspektiv är det av intresse att se hur församlingen i sin församlingsinstruktion tydligt markerar att den »lever med en luthersk tradition, där gudstjänst på det egna språket är viktig. [...] Som evangelisk-

luthersk församling vill vi i vår egen gudstjänst ge uttryck för vår egen tradition» (s. 172). Samtidigt verkar församlingen i ett område där representanter för andra kristna samfund bor. »De firar ofta gudstjänst här för att det är här de bor. De räknar det som sin församling fast de tillhör ortodoxa kyrkan eller katolska kyrkan, men ändå firar man gudstjänst här. För det är här man bor och känner gemenskap, och det är väldigt vanligt här» (s. 176). Ecklesiologiskt och territoriellt är detta naturligtvis en utmaning; liturgiskt handlar det om att inte bara »upplåta» (s. 172) gudstjänstrum för olika samfund utan också att relatera sin egen evangelisk-lutherska gudstjänsttradition till vad man vet eller kan förutsätta om den gudstjänstfirande församlingen.

I ett SGL-perspektiv är uppsatsen »Tradition och förnyelse i mötet mellan religion och populärkultur. Den kristna metal-musiken och metal-kulturen i Norden» (s. 355ff) av Marcus Moberg viktig att uppmärksamma. Författarens problem är förhållandet mellan nordisk kristen tradition och nutida sekulär musik. Just metal-musiken är av särskilt intresse eftersom den uppfattats som inte bara musikaliskt provocerande utan också i sina temaval som en utmaning mot traditionella kristna värderingar. Samtidigt står det enligt Moberg »dock klart att populärkulturen i dagens läge spelar en allt viktigare roll för allt fler personers konstruktion av den egna religiösa, andliga och kulturella identiteten genom att på ett lättillgängligt och inte minst även underhållande sätt behandla och cirkulera en stor mängd olika alternativ till den fortfarande starkt förankrade judisk-kristna världsbilden» (s. 361). Man kan urskilja tre strategier för förhållandet till metal- och annan populärmusik: 1. ett förnekande, den *devaluerande* strategin, 2. en försiktigt positiv, *inkorporerande*, hållning samt 3. en *sorterande* och *omformande* hållning, genom att skapa kristna varianter av olika populärkulturformer (t.ex. *Contemporary Christian Music* (SSM))» (s. 364f.). Kristen metal behandlar förutom allmänna kristna teman också klassiska metal-teman som krig och världens undergång, men i »klart kristen kontext» (s. 367).

I *På spaning* ... finns två uppsatser av författare som också publicerar sig i *Svenskt gudstjänstliv* (SGL 09). Anna Davidsson Bremborg skriver i *På spaning*... om »Pilgrimsvandringar – en inkörsport för sökare eller ännu en aktivitet för kyrktrogna?» (s. 269ff). Författaren urskiljer tre teologiska motiv för svenska pilgrimsvandringar: 1. själva vandrandet som livsmodell,

2. pilgrimsvandringen som en inre resa, 3. »den nutida människans längtan efter att bli hel i en pluralistisk och söndrad värld (Hans-Erik Lindström)». Man känner igen tematiken från hur människor förhåller sig till en nyss riven kyrka (Anna Davidsson Bremborg i SGL 09). Karin Johannesson skriver i *På spaning...* om »Vad kännetecknar luthersk spiritualitet?» (s. 283 ff). Det fordrar en definition av begreppet spiritualitet, vilket som bekant inte är det lättaste. Författaren stipulerar funktionellt: spiritualitet anger att »fenomenet omfattar de handlingar som enligt den kristna gemenskapen fyller funktionen att vara lämpliga redskap för den människa som vill söka Gud eller känna Gud» (s. 284). Johannesson skriver tentativt: kan luthersk, ignatiansk och karmelitisk spiritualitet förenas om man betraktar dem utifrån ett historiskt, teologiskt eller antropologiskt angreppssätt. Hur är det t.ex. med pilgrimsvandringarna? (s. 285). Slutsatsen blir också tentativ: »det beror på». Ganska säkert är att det krävs eftertanke och diskussion när man skall konfrontera de olika spiritualitetstraditionerna med varandra: *hur* och *varför* måste besvaras (s. 292). Hur är det då med fenomenet konfirmandundervisning? (Johannesson i SGL 09).

Anna Davidsson Bremborgs och Karin Johannessons uppsatser både i *På spaning...* och i *Svenskt gudstjänstliv* 2009 kan läsas som komplement till varandra. Det är knappast någon tillfällighet. Det finns många aktuella problem att ta fasta på och vidareutveckla. Genom att belysa från olika håll och i olika sammanhang blir helhetsbilden förhoppningsvis bättre, den teoretiska medvetenheten högre och behovet av vidare forskning växer. *På spaning...* är ett bra initiativ till detta.

Sven-Åke Selander

Inger Selander

När tron blir sång. Om psalm i text och ton

Artos & Norma bokförlag, Skellefteå 2008, 288 s., ISBN 978-91-7580-412-5

Docent Inger Selander, verksam vid språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet, är författare till en lång rad arbeten om den andliga sången i Sverige, men även till arbeten om sången inom folkrörelserna. Författaren har varit sakkunnig i såväl 1969 års *psalmbokskommitté* som den ekumeniska kommittén för projektet *Sampsalm*. Hennes senaste arbete utgörs av en samling artiklar, flera publicerade tidigare i olika sammanhang, där

tonvikten ligger på 1900-talets psalm. Centralt i artiklarna är psalmens relation till samtidens teologi, kultur och omvärld och relationen mellan psalmen och den enskilde psalmförfattarens livserfarenhet uppmärksammas. Lika väsentligt i hennes analyser av psalmerna är förhållandet mellan de båda skikten text och musik.

Inledningsvis ger författaren en översikt över den svenska psalmrörelsens från ett litterärt perspektiv. Psalmförnyelsearbetet initierades av Anders Frostenson och *Hymnologiska institutet* under tidigt 1960-tal och motiverades bl.a. av behovet att få nya psalmer som språkligt svarade mot samtida teologi och samhällssyn. För detta krävdes nya former och strukturer. Krav på enkelhet i uttrycken och närhet till vardagsspråket dominerade. Förnyelsearbetet med psalmerna är en fortskridande process (senaste tillägget till psalmboken, *Psalmer i 2000-talet*, är från 2006), och Inger Selander betonar att psalmförfattarens uppgift är att tolka evangeliet för hans eller hennes samtid och psalmen bör vara grundad i bibel- och troslära, men psalmförfattaren ska också ha gehör för samtidens existentiella frågor och samhällsrelaterade problem.

Psalmer av Arne H. Lindgren, Harry Martinson, Bo Setterlind och Ylva Eggehorn är föremål för fördjupade studier. Analyserna omfattar dels psalmtexternas tillkomst, dels förhållandet mellan text och musik. I det förra fallet sätter Inger Selander skickligt och övertygande samman psalmförfattarnas övriga litterära produktion med biografiska data till trovärdiga tolkningar. Flera bilder tonar fram. Teman som Gudsbild, Kristusbild, människosyn och samhällssyn fungerar väl i analysen av Arne H. Lindgrens psalmförfattarskap. Människans utsatthet, hennes brister och behov möter Gudserfarenhet, där oro och ångest stillas. Kopplingen till Lindgrens livserfarenhet är här tydlig. I analysen av Harry Martinsons sommarpsalm »De blomster som i marken bor» menar författaren att Martinson skapat en ny typ av sommarpsalm. Språk eller teologi är inte övertagna av äldre sommarpsalmer men det finns allusioner till dessa. Mot melankoli och svärmod ställs naturens skönhet och Martinsons psalm lämnar stort utrymme för läsarens tolkningsfrihet. Gud kan vara panteistisk eller transcendent. Inger Selander kallar Bo Setterlinds psalm »Kanske det är natt hos dig» för en »otraditionell julpsalm». Det ovanliga med psalmen är att den kombinerar Jesu födelse och människans död och att den uttrycker sorg och

tvivel. Den dominerande stämningen i psalmen är meditativ och vemodig. Jaget i psalmen inväntar Jesu födelse i sitt hjärta och enligt Inger Selander anknyter temat till mystiker som Johannes Tauler och Mäster Eckehart. Ylva Eggehorn skrev den officiella psalmen inför millennieskiftet (tonsatt av Benny Andersson) och i psalmen möter läsaren en identifikationsteologi, dvs. Kristus är ett med dem som behöver vår barmhärtighet – de frysan- de, de fattiga barnen. Denna bild av Kristus ställs mot de falska bilderna som avslöjar hur människan använt Gud för egna syften.

Inger Selander fördjupar analysen genom att ge särskilt utrymme åt relationen mellan text och musik. Analysmodellen använder fem parametrar: meter/rytm (melodins förhållande till textens meter och rytm); struktur (strof, grammatik och syntax); stämning (hur diktens stämning återspeglas bl.a. i den melodiska linjen); semantik (hur texten lyfts fram och med vilka medel); stil (hur musikstilen och diktens stil korresponderar). Med detta tolkningsinstrument analyseras psalmer av bl.a. Arne H. Lindgren, Bo Setterlind och Ylva Eggehorn. Författaren använder material från psalmkommitténs förarbeten med *Den svenska psalmboken*, 1986, och tolkningen av psalmerna sker från ett receptionsperspektiv. Läsningen av analyserna underlättas av kunskaper i musikteori och slutsatserna om hur text och melodi blir fungerande helheter är väl avvägda och övertygande. Hon redovisar också ett samtal som hon haft med författaren Britt G. Hallqvist och kompositören Egil Hovland. Samtalet berörde hur text och melodi växte fram i samverkan mellan Hallqvist och Hovland och illustrerar fint vilka överväganden som författare och kompositör behöver göra för att uppnå konstnärlig helhet.

Boken avslutas med några översiktsartiklar. Folkskolläraren och lekman- napredikanten Nils Frykmans sångdiktning representerar väckelsesången. Frykmans liv och gärning belyser andliga strömningar och konflikter under senare hälften av 1800-talet. Artikeln om Siri Dahlquist lyfter fram en tidigt utbildad kvinnlig teolog – Dahlquist var den tredje kvinnan som avlade en teol. kand. examen i Sverige (1913). Hennes engagemang i unglyrkorörelsen och i missionsrörelsen bildar bakgrund till hennes psalmförfattarskap. I artikeln om »Bibeln i psalmboken» analyserar hon texter av Olaus Petri, Johan Olof Wallin, Lina Sandell och Anders Frostenson och med dessa exempel visar hon hur förändringar inom teologin, samhället och kulturen

påverkar psalmtexter. Avslutningsvis utreds bakgrunden till »Den blomstertid nu kommer» och hur psalmen brukas idag. Fungerar psalmen numera som en initiationsrit till sommarlovet tillsammans med Idas sommarvisa »Du ska inte tro det blir sommar»?

»När tron blir sång» är en behagligt variationsrik bok. Läsaren kan lätt röra sig mellan översikterna och djupanalyserna, som visserligen är detaljrika, men de förlorar inte siktet för de övergripande frågorna. Inger Selanders bok rekommenderas till alla med intresse för psalm och psalmforskning.

Jan Hermanson

Carina Sundberg

Här är en rymlig plats

Predikoteologier i en komplex verklighet.

Estetisk-filosofiska fakulteten Religionsvetenskap. Diss., Karlstad University Studies, Karlstad, 2008:16, 239 s., ISBN 978-91-7063-175-7

Professor Oloph Bexell räknade vid något tillfälle ut att det framförs omkring 150 000 predikningar i Sverige varje år. Lägger vi till alla predikningar och tal som hålls i kyrkliga sammanhang världen över på ett år blir antalet ogripbart. Trots den enorma mängden predikningar utgör den homiletiska forskningen endast en liten del av praktisk teologisk eller systematisk teologisk forskning. När någon forskning presenteras är den därför ett välkommet bidrag till det praktiskt teologiska samtalet om predikan såväl vid akademien som inom kyrkorna.

Carina Sundberg, en av de drivande krafterna bakom kvalificerad predikofortbildning, har disputerat på avhandlingen *Här är en rymlig plats – predikoteologier i en komplex verklighet*. Avhandlingen har förutsättningar för att fördjupa samtalet. Med titeln, *Här är en rymlig plats*, pekar författaren på den rymlighet som hon önskar att såväl predikan som predikans teori ska omfatta. Olika predikoteorier bidrar till en polyfoni av röster samtidigt som det i varje teori finns en komplexitetsreduktion. Vad denna består i, vilka faror och möjligheter som de olika teorierna består av är en väsentlig del av Sundbergs undersökning. Syftet med studien är att förstå predikans komplexa kommunikations skeende ur ett teologiskt perspektiv och öka medvetenheten om predikans komplexitet som kommunikation

(s. 10). För att nå syftet undersöks fyra teologers förståelse av predikan. Redan urvalet, en europé och fyra amerikaner, visar att här är rymlig plats liksom att amerikansk predikoteologi sedan länge har större inflytande på samtalet kring predikan i Norden än vad europeisk, särskilt tysk luthersk, predikoteologi har. Om detta hör samman med en öppnare reflektion på anglosaxisk mark eller med språkets lättillgänglighet får vara osagt. Den ende europén, Eberhard Jüngel, professor i Tübingen, är alltså tysk och driver ett återupprättande av rättfärdiggörelsens tematik. De andra tre, samtliga professorer, är dominikansystemen Catherine Hilbert, med en sakramental syn på predikan, metodisten W. Paul Jones, som ser predikans funktion som perspektivgivare samt Rebecca S. Chopp, som anlägger ett genusperspektiv på predikan och ser den som vittnesbörd.

Avhandlingen disponeras i fyra kapitel omgivna av en inledning där syfte, metod och material presenteras och en avslutning där slutsatserna presenteras. De fyra kapitlen utgör avhandlingens analysdel där läsaren först får en presentation av teologen, varefter författaren redogör för teologens syn på situationen, skeendet och funktionen, vilket leder fram till en diskussion om konsekvensen av den analyserade predikoteologin. De fyra teologernas predikoteologi är mycket olika då deras utgångspunkter starkt divergerar. Det gemensamma är att alla fyra formulerar sina predikoteologier som en reaktion mot, som Sundberg uttrycker det: »en förlegad syn på predikans kommunikationsskede, som ser predikan som en överföring av information från sändare till mottagare» (s. 194). Här ligger avhandlingens styrka. Genom presentationen av de fyra teologernas predikoteologier belyses och avslöjas en allt för vanlig predikoteologi med en sändare som äger ett budskap som mottagaren har att ta emot. Att predikan är interaktiv, en del av ett samtal, där situation, skeende och funktion har betydelse såväl för den som förkunnar som för den som lyssnar framkommer genom analysen med all önskvärd tydlighet. Bl.a. sker detta genom att författaren visar på vilka konsekvenser de olika predikoteologierna får för synen på predikan, gudstjänsten, församlingen, bibeltexterna, predikans språk, innehåll och form. Dessa analyser är både välgjorda och välskrivna, men jag saknar en större gemensam diskussion i slutet av avhandlingen där de fyra teologernas predikoteologier får brytas mot och med varandra.

Faktorer som bidrar till predikans komplexitet, menar författaren, är att

predikan sker på samma villkor som all annan mänsklig kommunikation, att Gud tänks delta i predikan i den mänskliga kommunikationen samt att språket har en mångtydig roll (s. 11). Till den mångtydiga språkrollen hör tecknen, vilka är mer än ord. Dessa tecken kan vara svåra att tyda om vi inte har samma referensramar. Tecknen får sin betydelse utifrån sociala konstruktioner, vilket författaren menar blir ett problem för predikanten då tecknen kan tolkas på flera sätt (s. 19–20). Visst kan det vara problematiskt, men måste man vara överens om vad tecknen betyder? Är det inte en poäng med tecken att var och en såväl kan känna som förstå tecken. Att var och en är sin egen tolk. Ligger inte komplexiteten i predikan i att mottagaren tolkar det som sägs, att våra tolkningar alltid sker i relation till en tradition, till vår egen kontext som blir en del av själva tolkningen.

Avhandlingars språk är en egen snårig genre. Språket flyter lätt i denna avhandling och det märks att Sundberg är intresserad av språkets och enskilda ords betydelse. Samtidigt undrar jag om det ibland inte hade varit på sin plats att i någon fotnot ytterligare förklara några filosofiska termer. Kanske inte om avhandlingen endast är skriven för akademien men för en intresserad predikants skull. Något tröttande blir det även att författaren genomgående skriver »enligt min bedömning», »instämmer jag med», »enligt min mening». Det framgår ändå tydligt och blir bara tröttande, för vem om inte bokens författare står för åsikterna när inte hänvisningar finns till andra.

Med sin avhandling har Sundberg velat öka medvetenheten om predikans komplexitet som kommunikation, vilket hon välförtjänt har gjort och därmed bidragit till det viktiga samtalet om predikans funktion i tiden.

Jan-Olof Aggedal

Sven Arne Flodell & Vivi-Ann Grönquist (red.)

Åke Andréns – ett mångsidigt professorsliv

Stiftelsen Sverige och kristen tro (SSKT), Bromma, 2008, 149 s.,

ISBN 978-91-633-3391-0.

Till Åke Andréns 90-årsdag den 19 maj 2007 hade ett symposium planerats i Uppsala med titeln »Förnyelse och tradition». Tanken med symposiet var att ett antal föreläsningar med anknytning till Åke Andréns forskar- och professorsliv skulle hållas av kolleger och vänner. Föreläsningarna skulle

även kommenteras av Åke Andrén. Symposiet blev aldrig av då Åke Andrén allvarligt insjuknade och dog den 4 oktober 2007. Nu ger *Stiftelsen för Sverige och kristen tro* ut föreläsningarna omarbetade till uppsatser och med kompletterande material i form av en biografisk kontur över Åke Andréns liv, skriven av hans bror Carl-Gustaf Andrén, vidare en uppsats om *Stiftelsen för Sverige och kristen tro*, ett forum för kyrka och samhällsdebatt, skriven av Sven Arne Flodell, Gunnar Wemans griftetal vid begravningen i Trefaldighetskyrkan i Uppsala den 26 oktober 2007, samt en bibliografi av Oloph Bexell.

För Svenskt gudstjänstlivs läsare är det två uppsatser som är särskilt spännande. Lars Eckerdal tar oss med bakom protokoll, otryckt och tryckt material, till liturgiarbetets vardag. 1968 års kyrkohandbokskommitté var verksam under 19 år med Åke Andrén som ledamot, länge som vice ordförande och slutligen som ordförande. Fram skymtar en kommitté som arbetade i ett teamwork där sammanträdena var verkliga arbetsammans-träden där idéer, texter och gudstjänster växte fram. Eckerdals uppsats fångar sådant som bara den som själv var med kan berätta om och som arkivmaterialen endast låter oss ana eller är helt tysta om.

Sven-Erik Brodd tar, utifrån några anteckningar om Åke Andréns tid som professor i praktisk teologi vid Uppsala universitet, med läsaren på en vandring genom Teologiska fakultetens stormiga nutidshistoria. Här möter vi bl.a. Herbert Tingstens och Ingemar Hedenius ifrågasättande av teologiska fakulteter och den omdaning av teologistudiet/forskningen som tog sin början på 1960-talet och som alltjämt fortgår. Genom alla olika stormar och förändringar var Åke Andrén tydlig med »att Teologiska fakulteten måste vara en integrerad del av universitetet och inte framträda med andra anspråk än de vetenskapliga» (s. 46).

Åke Andrén lär ha berättat att när han den 30 juni 1954 utnämndes till professor av regeringen i konselj och detta rapporterades av TT inföll total solförmörkelse. Något mörker finns inte över Åke Andréns forskning och insatser för akademi och kyrka, snarare ett starkt ljus där reformationstidens svenska kyrkoliv och samtida svenskt kyrkoliv, särskilt gudstjänstliv, lyser klart under mer än ett 60-årigt vetenskapsliv.

Jan-Olof Aggedal